

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**Анатолій ФІЛІНЮК,
Сергій СИДОРУК**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Методичні рекомендації до семінарських занять і самостійної роботи
для здобувачів вищої освіти предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
за освітньо-професійною програмою Середня освіта (Історія та
правознавство)

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2026

УДК 94(477)«18-19»
ББК 63.3(4Укр)я73
Ф53

*Рекомендувала вчена рада історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 6 від 4 червня 2026 року*

Рецензенти:

Газін В. В. – доктор історичних наук, доцент
Коцюк В. Д. – кандидат історичних наук, доцент
Михайлик А. О. – кандидат історичних наук, доцент.

Філінюк Анатолій, Сидорук Сергій.

Ф53 Історія України другої половини XIX – початку XX століття: методичні рекомендації до семінарських занять і самостійної роботи для здобувачів вищої освіти предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) за освітньо-професійною програмою Середня освіта (Історія та правознавство) [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2026. 123 с.

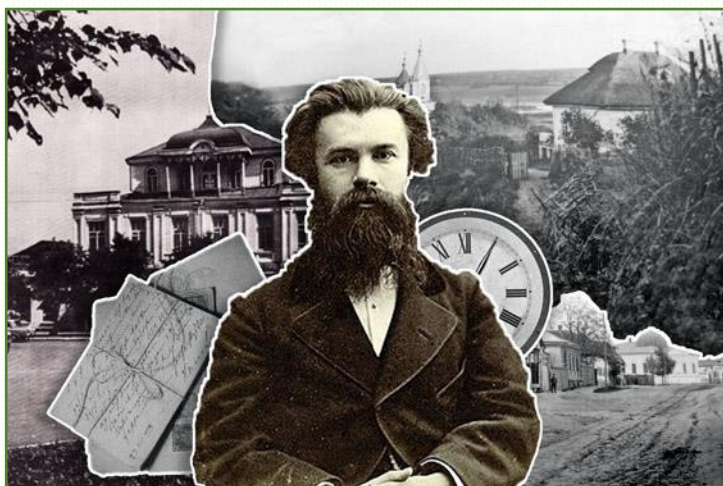
Методичні рекомендації містять матеріали до семінарських занять і самостійної роботи з курсу «Історія України другої половини XIX – початку XX століття» для здобувачів вищої освіти предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) за освітньо-професійною програмою Середня освіта (Історія та правознавство). Видання охоплює ключові проблеми політичного, соціально-економічного та культурного розвитку українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, становлення модерної української нації, еволюцію суспільно-політичних рухів, розвиток парламентаризму, реформаторські процеси, міжнародний вимір українського питання та формування української діаспори. Зміст рекомендацій спрямований на формування фахових компетентностей майбутнього вчителя історії та громадянської освіти, розвиток навичок історичного й історико-правового аналізу, критичного мислення, роботи з історичними джерелами та інформаційними ресурсами, а також здатності використовувати історичні знання для реалізації компетентного підходу в професійній педагогічній діяльності.

УДК 94(477)«18-19»
ББК 63.3(4Укр)я73

Електронна версія рекомендацій доступна за покликанням:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10286>

© Філінюк Анатолій, Сидорук Сергій, 2026

ЗМІСТ

Анотація тематики семінарських занять і самостійної роботи.....	4
Методичні поради щодо підготовки до семінарських занять	7
Методичні поради щодо підготовки до самостійної роботи	43
Завдання до модульної контрольної роботи.....	102
Зразок модульної контрольної роботи	104
Терміни для співбесіди	106
Тематика для есе (ІНДЗ).....	107
Критерії оцінювання видів навчальної роботи	109
Рекомендована література та джерела до курсу	114

АНОТАЦІЯ ТЕМАТИКИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тематика семінарських занять і самостійної роботи охоплює найважливіші проблеми історичного розвитку українських земель у другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема наслідки Кримської війни, особливості українського націєтворення, еволюцію суспільно-політичних рухів у Наддніпрянській Україні та на західноукраїнських землях, проведення імперських реформ, становлення українських політичних партій, розвиток «українського питання» в системі міжнародних відносин, парламентську діяльність українців у Російській та Австро-Угорській імперіях, революційні події, аграрні перетворення, міграційні процеси та формування української діаспори.

Опрацювання зазначеної проблематики спрямоване на формування інтегральної компетентності майбутнього вчителя історії та громадянської освіти, яка передбачає здатність розв'язувати складні професійні завдання у сфері історичної та громадянської освіти, застосовувати фундаментальні знання з історії та правознавства, використовувати методи історичного дослідження, здійснювати критичний аналіз суспільних процесів і реалізовувати професійну педагогічну діяльність в умовах сучасних суспільних викликів.

Під час підготовки до семінарських занять та виконання самостійної роботи формуються такі спеціальні (фахові) компетентності:

Під час підготовки до семінарських занять та виконання самостійної роботи формуються такі спеціальні (фахові) компетентності:

- здатність використовувати знання з історії України та всесвітньої історії для пояснення суспільних явищ і процесів, розуміння закономірностей історичного розвитку та формування історичної свідомості здобувачів освіти. Розвитку цієї компетентності сприяє опрацювання тем, пов'язаних з українським національним рухом, діяльністю політичних партій, революцією 1905–1907 рр., реформами другої половини XIX ст. та суспільно-політичними змінами початку XX ст.;

- здатність формувати в учнів громадянські та соціальні компетентності, виховувати повагу до демократичних цінностей, прав людини, на-

ціональної пам'яті та історико-культурної спадщини українського народу. Формування цієї компетентності забезпечується під час вивчення процесів українського націєтворення, парламентської діяльності українців у Російській та Австро-Угорській імперіях, становлення політичних партій, міграційних процесів та історії української діаспори;

- здатність аналізувати історичні процеси в соціальному, політичному, економічному та культурному вимірах, виявляти причинно-наслідкові зв'язки між явищами минулого і сучасності, інтерпретувати історичні факти та використовувати їх для формування громадянської позиції здобувачів освіти. Її розвиток забезпечується вивченням імперських реформ, геополітичних інтересів європейських держав щодо українського питання, аграрних перетворень, індустріалізації та революційних процесів;

- здатність до аналізу та синтезу джерел і наукових відомостей з історії України. Її формуванню сприяє опрацювання тем, присвячених українському національному відродженню, громадівському рухові, діяльності політичних партій, парламентських інституцій Російської та Австро-Угорської імперій, аграрним реформам і міграційним процесам. Виконання самостійних завдань передбачає роботу з документальними матеріалами, мемуаристикою, статистичними даними, періодичними виданнями та історіографією проблеми, що забезпечує розвиток умінь критично опрацьовувати, систематизувати й узагальнювати історичну інформацію;

- вміння формулювати оцінки та інтерпретаційні версії історичних подій відповідно до загальнолюдських цінностей певної епохи та позицій різних соціальних груп. Розвитку цієї компетентності сприяє вивчення революційних подій 1905–1907 рр., українського національного руху, імперських реформ, міжетнічних відносин, міжнародного виміру українського питання та процесів формування української діаспори. Порівняння різних історичних інтерпретацій і поглядів представників окремих суспільних, національних і політичних спільнот сприяє виробленню навичок аргументованого оцінювання історичних явищ і формуванню ціннісного ставлення до минулого на засадах історизму, гуманізму та демократичних принципів;

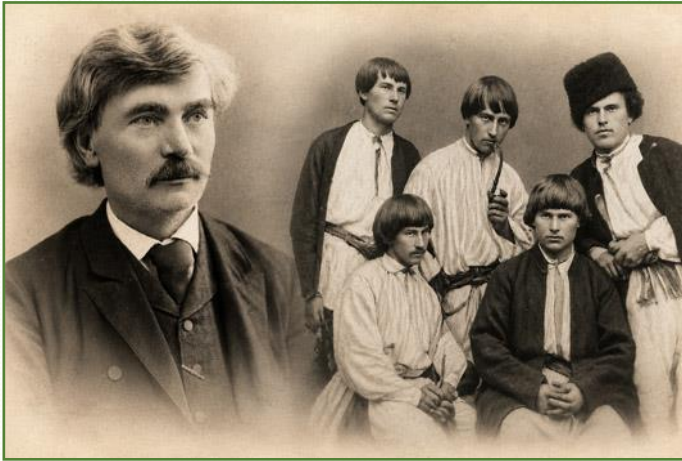
- здатність працювати з історичними джерелами, науковою літературою та інформаційними ресурсами, здійснювати пошук, аналіз, критичне оцінювання й інтерпретацію історичної інформації та використовувати результати досліджень у професійній педагогічній діяльності. Формуванню цієї компетентності сприяє виконання самостійних робіт, що передба-

чають опрацювання історіографії та джерельної бази, підготовку доповідей і презентацій з проблем українського питання в міжнародних відносинах, діяльності парламентських інституцій, століпінської аграрної реформи, суспільно-політичних рухів та української еміграції;

– здатність проєктувати й реалізовувати освітній процес з історії та громадянської освіти на засадах компетентнісного, діяльнісного та ціннісно орієнтованого підходів, використовуючи історичний матеріал для розвитку критичного мислення, медіаграмотності та громадянської відповідальності учнів.

Тематика семінарських і самостійних занять також забезпечує досягнення програмних результатів навчання предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта). У процесі опанування курсу здобувачі освіти набувають системних знань про ключові події та процеси історії України другої половини XIX – початку XX ст.; уміють визначати причини та наслідки суспільно-політичних трансформацій, характеризувати особливості модернізаційних процесів і національного відродження; аналізувати історичні явища в українському та європейському контекстах; застосовувати методи історичного аналізу та критичного мислення для інтерпретації історичних подій; здійснювати аналіз і синтез інформації з історичних джерел та наукових праць, критично оцінювати різні інтерпретації минулого, формулювати власні судження й версії історичного розвитку з урахуванням конкретних історичних обставин, системи цінностей відповідної доби та інтересів різних соціальних груп; використовувати історичні знання для формування громадянської компетентності та ціннісних орієнтирів учнів закладів загальної середньої освіти.

Отже, зміст семінарських занять і самостійної роботи спрямований не лише на засвоєння фактичного матеріалу, а й на формування професійних компетентностей майбутнього вчителя історії та громадянської освіти, розвиток навичок історичного мислення, роботи з джерельною базою та інформаційними ресурсами, уміння аналізувати й узагальнювати історичні відомості, інтерпретувати історичні процеси в українському та європейському контекстах, формулювати аргументовані оцінки історичних подій, а також сприяти становленню громадянської свідомості, демократичних цінностей та історичної культури здобувачів освіти.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема: ПОЧАТОК ДРУГОЇ ФАЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ. СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ СЕРЕДИНИ ХІХ ст. (заняття 1)

План

1. Слов'янська ідея в українській суспільно-політичній думці середини ХІХ ст. Полеміка слов'янофілів та західників.
2. Інтелектуальні співтовариства як засіб інституціоналізації українського руху в Російській імперії: громадівські гуртки 1860-х років. Хлопоти.
3. Стара Київська громада. Редакційні гуртки «Основи» та «Київської старовини». Одеське товариство історії та старожитностей. Київська археографічна комісія. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Археологічні з'їзди.
4. Реакція російської громадськості й імперської влади на розвиток українського руху (Валуєвський циркуляр, Емський указ та ін.).

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України ХІХ століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
4. Кузнець Т. В. Історія України ХІХ століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.

5. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. 2-ге вид., доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.
6. Магочій П. Р. Історія України / Авторизов. пер. з англ. Е. Гайдела і С. Грачової. Київ, 2007. С. 317–330 (Розділ 29. Український національний рух у Наддніпрянській Україні після доби реформ), 349–357 (Розділ 32. Революція 1848 року), 374–391 (Розділ 34. Український національний рух в Австро-Угорщині, 1848–1914 роки).
7. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

8. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 231-268.
9. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
10. Єкельчик С. Українофілі: світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ: КІС, 2010. 272 с.
11. Іванова Л. Г. Українська суспільно-політична думка XVIII – XIX ст.: напрямки, форми, тенденції. Наукові розвідки. Київ: Вид-во Київського нац. педуніверситету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 341 с.
12. Куций І. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів XIX ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2014. Випуск 63. С. 37–50.
13. Проект "Україна". Австрійська Галичина / авт.-упоряд. М. Р. Литвин; гол. ред. О. А. Красовицький. Харків: Фоліо, 2016. 410 с.
14. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Історія* (Івано-Франківськ). 2007. Вип. XII–XIII. С. 3–14; 2008. Вип. XIV. С. 3-17.
15. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. 135 с.
16. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.

Основні поняття та терміни

Українське національне відродження, націєтворення, слов'янофільство, західництво, панславізм, федералізм, українська національна ідентичність, громадівський рух, хлопоманство, інтелектуальні співтовариства, українофільство, Стара Київська громада, «Основа», «Київська старовина», археографія, наукові товариства, Валуєвський циркуляр, Емський указ, русифікація, національна політика Російської імперії.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати особливості початку другої фази українського націєтворення, яка характеризувалася переходом від переважно культурницьких форм національного відродження до формування організованого суспільно-політичного руху та становлення модерної української національної свідомості. Особливу увагу слід звернути на місце слов'янської ідеї в українській суспільно-політичній думці середини XIX ст., розкрити відмінності між українським баченням слов'янської взаємності, російським панславізмом та західницькими концепціями суспільного розвитку. Важливо простежити процес інституціоналізації українського руху через діяльність громадських гуртків, хлопманського руху, наукових товариств, редакційних колективів та інших інтелектуальних осередків, які заклали організаційні та ідеологічні підвалини модерного українського національного руху. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати правовий статус українських земель у складі Російської імперії, особливості імперської національної політики та механізми адміністративно-правового регулювання суспільного життя, звернувши увагу на суперечність між декларованими принципами модернізації держави та практикою обмеження національних прав неросійських народів. Особливого значення набуває вивчення причин і наслідків Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. як нормативно-правових актів, спрямованих на обмеження використання української мови, розвитку освіти, друкарства та культурно-просвітницької діяльності. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що саме в середині XIX ст. були сформовані основні ідеологічні засади українського національного руху, виникли його перші організаційні структури та сформувався історичний досвід боротьби за культурні й національні права, який у подальшому став важливим чинником політичної мобілізації українського суспільства та розвитку української державницької традиції.

Середина XIX ст. стала початком другої фази українського націєтворення, коли відбулося формування модерної української національної свідомості, виникли організовані інтелектуальні осередки українського руху та сформувалися передумови переходу від культурницького етапу національного відродження до політичної боротьби за національні права українського народу.

Методичні поради до першого питання

Слов'янська ідея в українській суспільно-політичній думці середини XIX ст. Полеміка слов'янофілів та західників

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати інтелектуальний контекст середини XIX ст. та визначити місце слов'янської ідеї в процесах національного відродження народів Центрально-Східної Європи.

Особливу увагу слід звернути на різне трактування слов'янської єдності представниками слов'янофільства та західництва, оскільки саме ця полеміка значною мірою визначила шляхи розвитку української суспільно-політичної думки.

Необхідно проаналізувати:

- чому слов'янська ідея набула популярності серед української інтелігенції;
- як українські діячі трактували поняття слов'янської взаємності;
- у чому полягали відмінності між російським панславізмом та українським слов'янофільством;
- чому частина українських інтелектуалів підтримувала західницькі погляди;
- як полеміка між слов'янофілами та західниками вплинула на формування української національної свідомості;
- чому українські мислителі дедалі більше схилялися до ідеї окремішності українського історичного розвитку.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме в середині XIX ст. відбулося переосмислення місця українського народу серед слов'янських народів і були закладені ідейні підвалини модерної української національної ідентичності.

Логіка побудови відповіді: поширення слов'янської ідеї в Європі → українське слов'янофільство → західництво → полеміка між двома інтелектуальними течіями → вплив на українське націєтворення.

Основні дати та факти

- 1848 р. – Слов'янський конгрес у Празі;
- середина XIX ст. – поширення слов'янофільських та західницьких концепцій у Російській імперії;
- 1840–1860-ті рр. – активне формування модерної української суспільно-політичної думки.

Персоналії

Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов.

Методичні поради до другого питання

Інтелектуальні співтовариства як засіб інституціоналізації українського руху в Російській імперії: громадівські гуртки 1860-х років.

Хлопомани

Розпочинаючи відповідь, необхідно визначити передумови виникнення громадівського руху та його місце в розвитку українського національного руху.

Особливу увагу слід звернути на діяльність громадівських гуртків як першої організаційної форми модерного українського руху, оскільки саме вони сприяли переходу від індивідуальної культурницької діяльності до створення мережі національно орієнтованих інтелектуальних спільнот.

Необхідно проаналізувати:

- чому виникли громадівські гуртки;
- які завдання ставили перед собою громади;
- які форми культурно-просвітницької діяльності здійснювали громадівці;
- чому хлопоманський рух виник саме на Правобережній Україні;
- у чому полягала сутність хлопоманської ідеології;
- як діяльність хлопоманів сприяла формуванню української національної ідентичності;
- яке значення мало зближення польської шляхетської молоді з українським селянством.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що громадівський рух став важливим етапом інституціоналізації українського національного руху та формування нової української інтелігенції.

Логіка побудови відповіді: передумови виникнення громад → діяльність громадівських гуртків → виникнення хлопоманства → особливості хлопоманського руху → значення для українського націєтворення.

Основні дати та факти

- 1859–1860 рр. – виникнення перших громадівських гуртків;
- початок 1860-х рр. – діяльність хлопоманів на Правобережній Україні;
- 1861–1862 рр. – активізація культурно-просвітницької діяльності громад.

Персоналії

Володимир Антонович, Павло Чубинський, Тадей Рильський.

Методичні поради до третього питання

Стара Київська громада. Редакційні гуртки «Основи» та «Київської старовини». Одеське товариство історії та старожитностей. Київська археографічна комісія. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Археологічні з'їзди

Розглядаючи це питання, необхідно визначити роль наукових і культурно-просвітницьких установ у процесі інституціоналізації українського руху.

Особливу увагу слід звернути на перетворення українського руху на організовану інтелектуальну спільноту, оскільки саме діяльність наукових товариств, редакцій та громад сприяла формуванню історичної пам'яті й національної самосвідомості українців.

Необхідно проаналізувати:

- чому Стара Київська громада стала центром українського інтелектуального життя;
- яке значення мав журнал «Основа» для розвитку української суспільної думки;
- яку роль відігравала «Київська старовина» у дослідженні українського минулого;
- як діяльність Київської археографічної комісії сприяла розвитку історичної науки;
- чому Південно-Західний відділ Російського географічного товариства став одним із центрів українознавчих досліджень;
- яке значення мали археологічні з'їзди для популяризації української історії та культури.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме інтелектуальні співтовариства другої половини XIX ст. створили наукове підґрунтя для модерного українського націєтворення.

Логіка побудови відповіді: Стара Київська громада → українська періодика → наукові товариства та комісії → археологічні форуми → значення інтелектуальних інституцій.

Основні дати та факти

- 1861–1862 рр. – видання журналу «Основа»;
- 1843 р. – створення Київської археографічної комісії;

- 1839 р. – заснування Одеського товариства історії та старожитностей;
- 1873 р. – створення Південно-Західного відділу Російського географічного товариства;
- 1882–1906 рр. – видання журналу «Київська старовина».

Персоналії

Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський, Олександр Лазаревський.

Методичні поради до четвертого питання

Реакція російської громадськості й імперської влади на розвиток українського руху (Валуєвський циркуляр, Емський указ та ін.)

Розпочинаючи відповідь, необхідно визначити причини посилення антиукраїнської політики російського уряду в другій половині XIX ст.

Особливу увагу слід звернути на взаємозв'язок між активізацією українського руху та посиленням репресивної політики імперської влади, оскільки саме успіхи українського культурно-національного відродження спричинили спроби обмежити його розвиток адміністративними засобами.

Необхідно проаналізувати:

- чому російський уряд сприймав український рух як загрозу імперській єдності;
- які обмеження запроваджував Валуєвський циркуляр;
- чому Емський указ став найжорсткішим проявом антиукраїнської політики;
- як українська інтелігенція реагувала на заборонні заходи;
- чи досягла русифікаторська політика поставлених цілей;
- як репресивні заходи вплинули на подальший розвиток українського руху.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що антиукраїнська політика імперського уряду не припинила національного відродження, а сприяла подальшій консолідації української інтелігенції та усвідомленню необхідності політичної боротьби за національні права.

Логіка побудови відповіді: активізація українського руху → реакція імперської влади → Валуєвський циркуляр → Емський указ → наслідки репресивної політики.

Основні дати та факти

- 1863 р. – Валуєвський циркуляр;

- 1876 р. – Емський указ;
- 1881 р. – часткове пом'якшення дії Емського указу.

Персоналії

Петро Валуєв, Олександр II, Михайло Драгоманов, Володимир Антонович.

Дискусійні питання до теми

1. Чи сприяла слов'янська ідея формуванню української національної ідентичності, чи, навпаки, стримувала процес політичного самовизначення українців?
2. Чи можна вважати громадівський рух і хлопоманство початком формування модерної української політичної нації?
3. Чи були українські інтелектуальні співтовариства другої половини XIX ст. лише науково-культурними осередками, чи фактично виконували функції національних політичних інституцій?
4. Чи досягла антиукраїнська політика Російської імперії своєї мети, чи репресивні заходи лише посилили український національний рух?

Тема: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 50–80-х рр. XIX ст. СТАРОРУСИ, НАРОДОВЦІ, РАДИКАЛИ (заняття 2)

План

1. Розвиток українського руху в умовах конституційних перетворень в Австрійській (Австро-Угорській з 1867 р.) імперії на початку 1850-х – у 70-х роках XIX ст.: «бахівська реакція», боротьба за автономний статус Галичини у складі Габсбурзької монархії.
2. Зростання русофільських настроїв у середовищі старої руської інтелігенції: ідеологічні засади старорусинства.
3. Зародження та розвиток народовського руху. «Гра в Україну» між народовцями та старорусинами.
4. Структуризація українського руху за ідеологічними ознаками. Поява та діяльність радикального угруповання українського національного руху в умовах політики «Нової ери».

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
5. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
6. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. 2-ге вид., доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.
7. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

8. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 231-268.
9. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
10. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ: КІС, 2010. 272 с.
11. Іванова Л. Г. Українська суспільно-політична думка XVIII – XIX ст.: напрямки, форми, тенденції. Наукові розвідки. Київ: Вид-во Київського нац. педуніверситету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 341 с.
12. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. Тернопіль: Джура, 2006. 220 с.
13. Макарьчук С. Галицьке москвофільство в к. XIX – на поч. XX ст. *Іст. дослідження. Вітчизняна історія*: респуб. міжвід. зб. наук. праць. Вип. 16. Київ: Наук. думка, 1990. С. 101-107.
14. Середа О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 199–214.
15. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. 135 с.
16. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття. *Україна модерна*. 1999. Число 2–3 (за 1997–1998 рр.). С. 59–75.

17. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна..." / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2020. 432 с.

Основні поняття та терміни

Бахівська реакція, Габсбурзька монархія, Австро-Угорщина, Галицький крайовий сейм, автономія Галичини, старорусинство, русофільство (москвофільство), народовство, українське національне відродження, «Просвіта», «Руська бесіда», «Народна Рада», політика «Нової ери», радикальний рух, українська політична нація, ідеологічна диференціація національного руху.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати особливості розвитку українського національного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. в умовах трансформації Австрійської імперії в конституційну державу та утворення Австро-Угорської монархії. Особливу увагу слід звернути на вплив конституційних перетворень 1860–1867 рр. на суспільно-політичне становище українців Галичини, Буковини та Закарпаття, проаналізувати причини і наслідки «бахівської реакції», боротьбу українських політичних і громадських діячів за автономний статус Галичини та розширення національно-культурних прав українського населення. В історико-правовому аспекті важливо розкрити особливості правового статусу західноукраїнських земель у складі Габсбурзької монархії, охарактеризувати основні конституційні акти Австрійської та Австро-Угорської імперії, принципи функціонування представницьких органів влади та механізми реалізації прав національних спільнот. Необхідно також простежити процес ідеологічної диференціації українського руху, з'ясувавши причини поширення старорусинства і русофільства, формування народовського напрямку та виникнення радикальної течії, звернувши увагу на особливості їхніх політичних програм, бачення національного питання та шляхів захисту прав українського населення. Особливого значення набуває аналіз політики «Нової ери» як спроби досягнення політичного компромісу між українським і польським політичними середовищами в межах чинного конституційно-правового поля Австро-Угорщини. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що саме в другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях сформувалися основні ідейно-політичні напрями українського руху, були закладені традиції ле-

гальної політичної діяльності, парламентаризму та боротьби за національні права, які стали важливим чинником подальшого розвитку українського державотворення та політичної культури українського суспільства.

Друга половина XIX ст. стала періодом ідейного та організаційного оформлення українського руху на західноукраїнських землях, коли відбувся перехід від культурно-просвітницьких форм діяльності до політичної боротьби, сформувалися основні ідеологічні течії та були закладені підвалини модерної української партійно-політичної системи.

Методичні поради до першого питання

Розвиток українського руху в умовах конституційних перетворень в Австрійській (Австро-Угорській) імперії

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати політичну ситуацію в Галичині після революції 1848–1849 рр. та визначити особливості політики Габсбургів щодо українського населення.

Особливу увагу слід звернути на період «бахівської реакції», оскільки він демонструє суперечливий характер імперської політики: згортання революційних свобод поєднувалося із модернізацією адміністративної системи держави.

Необхідно проаналізувати:

- у чому полягала сутність «бахівської реакції»;
- чому українці Галичини підтримували Габсбургів під час революційних подій 1848 р.;
- які наслідки для українського руху мало утворення Галицького крайового сейму;
- чому український рух виступав за поділ Галичини на українську та польську частини;
- як конституційні зміни вплинули на політичну активізацію українського населення.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме конституційні перетворення відкрили можливості для легальної політичної діяльності українців і сприяли формуванню модерного національного руху.

Логіка побудови відповіді: наслідки революції 1848–1849 рр. → «бахівська реакція» → конституційні реформи → боротьба за автономію Галичини → політична активізація українців.

Основні дати та факти

- 1849–1859 рр. – період «бахівської реакції»;
- 1860 р. – Жовтневий диплом;
- 1861 р. – Лютневий патент та створення Галицького крайового сейму;
- 1867 р. – утворення Австро-Угорської монархії.

Персоналії

Александр Бах, Франц Йосиф I, Григорій Яхимович.

Методичні поради до другого питання

Зростання русофільських настроїв у середовищі старої руської інтелігенції: ідеологічні засади старорусинства

Розглядаючи це питання, необхідно визначити причини поширення русофільських настроїв серед частини галицької інтелігенції.

Особливу увагу слід звернути на проблему національної самоідентифікації руської інтелігенції, оскільки саме невизначеність щодо власної національної належності сприяла формуванню старорусинства та москвофільства.

Необхідно проаналізувати:

- як старорусини трактували поняття «руський народ»;
- чому частина інтелігенції орієнтувалася на Російську імперію;
- які історичні, мовні та релігійні аргументи використовували русофіли;
- які соціальні верстви підтримували старорусинський рух;
- чому русофільство поступово втратило провідні позиції в українському русі Галичини.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що старорусинство відображало складний процес пошуку українцями власної модерної національної ідентичності.

Логіка побудови відповіді: криза національної самоідентифікації → формування старорусинства → поширення русофільства → діяльність русофілів → причини занепаду течії.

Основні дати та факти

- 1850–1860-ті рр. – поширення русофільських настроїв у Галичині;
- 1860–1880-ті рр. – діяльність старорусинських організацій;
- друга половина XIX ст. – поступове посилення народовського руху.

Персоналії

Яків Головацький, Богдан Дідицький, Іван Наумович.

Методичні поради до третього питання

Зародження та розвиток народовського руху. «Гра в Україну» між народовцями та старорусинами

Розпочинаючи відповідь, необхідно з'ясувати причини виникнення народовського руху та визначити його програмні засади.

Особливу увагу слід звернути на формування модерної української національної ідентичності, оскільки саме народовці послідовно обстоювали ідею єдності українських земель і окремішності українського народу.

Необхідно проаналізувати:

- чому народовці відмовилися від старорусинської концепції;
- яке значення для народовців мала творчість Тараса Шевченка;
- яку роль відіграли товариства «Руська бесіда» та «Просвіта»;
- у чому полягала «гра в Україну» між народовцями та старорусинами;
- чому народовський рух поступово став провідною течією українського руху в Галичині.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме народовці заклали підвалини модерної української національної ідеології на західноукраїнських землях.

Логіка побудови відповіді: передумови виникнення народовства → програмні засади руху → культурно-просвітницька діяльність → полеміка зі старорусинами → утвердження народовства.

Основні дати та факти

- 1861 р. – заснування товариства «Руська бесіда»;
- 1868 р. – заснування товариства «Просвіта»;
- 1885 р. – створення Народної Ради.

Персоналії

Олександр Барвінський, Юліан Романчук, Володимир Шашкевич.

Методичні поради до четвертого питання

Структуризація українського руху за ідеологічними ознаками. Поява та діяльність радикального угруповання українського національного руху в умовах політики «Нової ери»

Розглядаючи це питання, необхідно визначити причини подальшої ідейної диференціації українського руху наприкінці XIX ст.

Особливу увагу слід звернути на появу радикального руху, оскільки він означав перехід від культурницького етапу національного відродження до політичної боротьби та масової політичної мобілізації українського населення.

Необхідно проаналізувати:

- чому частина молодшої інтелігенції критично оцінювала діяльність народівців;
- які ідеї поширювали Іван Франко та Михайло Павлик;
- у чому полягала сутність політики «Нової ери»;
- чому політика «Нової ери» не виправдала очікувань українського суспільства;
- яке значення мало виникнення радикального руху для подальшого розвитку українських політичних партій.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що радикальний рух започаткував політизацію українського суспільства та підготував ґрунт для формування модерної партійної системи.

Логіка побудови відповіді: ідейна диференціація українського руху → виникнення радикального напрямку → діяльність радикалів → політика «Нової ери» → значення радикального руху.

Основні дати та факти

- 1890 р. – проголошення політики «Нової ери»;
- 1890 р. – утворення Русько-української радикальної партії.

Персоналії

Іван Франко, Михайло Павлик, Юліан Бачинський.

Дискусійні питання до теми

1. Чи можна вважати конституційні перетворення в Австрійській імперії важливим чинником політичної модернізації українського руху в Галичині?

2. Чи було старорусинство закономірним етапом пошуку української національної ідентичності, чи воно стало проявом політичної та культурної кризи галицького суспільства?
3. Чому саме народовці, а не старорусини, стали провідною течією українського руху в Галичині?
4. Чи можна вважати появу радикального руху початком переходу українського національного руху від культурництва до політичної боротьби?

Тема: МОДЕРНІЗАЦІЙНІ РЕФОРМИ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (заняття 3)

План

1. Правовий зміст та наслідки селянської реформи 1861 р. в Наддніпрянській Україні.
2. Умови та специфіка запровадження судової реформи 1864 року в Україні.
3. Реформи поліцейського апарату, прокуратури; тюремна реформа.
4. Специфіка впровадження земської та міської реформ 60–70-х рр.
5. Військова реформа і її значення.
6. Реформи в галузі освіти і цензури.
7. Загальна характеристика результатів і наслідків ліберальних реформ в Росії.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
4. Гуржій О., Реєнт О., Шапошнікова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України. 2018. 365 с.

5. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
6. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.
7. Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху другого утвердження капіталізму: монографія. Ніжин: Лисенко М. М., 2024. 615 с.

Допоміжна література

8. Задорожнюк А. Б. Становлення цензури та авторського права на фотографічні твори у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал.* 2023. № 11(17) 2023. С. 1268. С.1162-1172. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7389>
9. Криськов А. А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: монографія. Тернопіль: Астон, 2014. 324 с.
10. Наддніпрянська минувшина XVIII – XX століття. Черкаси: Вертиль, видавець Кандич С. Г., 2018. 300 с.
11. Литвин В. М. Історія України (у 3-х томах) Т.2. Кінець XVIII – початок XX ст. Київ: Алтернативи, 2005. 760 с.
12. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. 436 с.
13. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. Кн. 2 / [НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2021. 818 с.
14. Сидорук С. А. Перехід від рекрутської до загальної військової повинності в Правобережній Україні: регіональний аспект. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Вип. 12. С. 163–170. URL: <https://drive.google.com/file/d/1EpQUKUgaazQ7DxbyKHhQr7exlwyM0LM8/view>
15. Скрипник А. Ю. Державні установи Подільської губернії 1793–1914 рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С., 2012. 228 с.
16. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.
17. Філінюк А. Г., Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.: суспільно-політичний, соціально-становий і демографічний аспекти: сучасний дискурс: [монографія] / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Поділ. міська орг. Всеукр. т-ва "Знання". Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 413 с.

Основні поняття та терміни

Великі реформи, модернізація, селянська реформа, кріпосне право, викупні платежі, тимчасовозобов'язані селяни, статутні грамоти, мирові посередники, судова реформа, присяжні засідателі, адвокатура, прокуратура, земства, міське самоврядування, військова повинність, загальна військова повинність, класична гімназія, реальна школа, цензура, контр-реформи, індустріалізація, громадянське суспільство.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати передумови, зміст та наслідки модернізаційних реформ другої половини XIX ст., які стали складовою політики трансформації Російської імперії після поразки у Кримській війні та були спрямовані на пристосування самодержавної держави до нових соціально-економічних умов. Особливу увагу слід звернути на історико-правовий зміст реформ, проаналізувавши селянську реформу 1861 р., судову, земську, міську, військову, освітню та цензурну реформи як комплекс взаємопов'язаних нормативно-правових перетворень, що суттєво змінили систему державного управління, правовий статус населення та механізми функціонування імперської влади. Важливо розкрити специфіку впровадження реформ на українських землях, з'ясувати причини їх непослідовного та вибіркового застосування в окремих українських губерніях, звернувши увагу на прагнення російського уряду поєднати елементи лібералізації із збереженням самодержавного ладу та контролю над національними окраїнами імперії. У процесі підготовки до теми необхідно проаналізувати правові засади скасування кріпацтва, принципи судочинства, запровадження виборних органів місцевого самоврядування, реформування правоохоронної системи, організації військової служби, освіти та цензурної політики, а також визначити вплив реформ на розвиток громадянського суспільства, формування правової культури та модернізаційні процеси в Наддніпрянській Україні. Особливого значення набуває з'ясування суперечливого характеру реформ, оскільки, незважаючи на їх прогресивний потенціал, вони не ліквідували основ самодержавного режиму, зберегли численні станові обмеження та заклали передумови для подальшої політизації суспільства і розвитку українського національного руху. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що ліберальні реформи другої половини XIX ст. стали важливим етапом правової та суспільної модернізації українських зе-

мель, започаткували процеси формування нових соціальних інститутів, місцевого самоврядування та елементів правової державності, які в подальшому суттєво вплинули на розвиток української політичної та правової традиції.

Великі реформи 1860–1870-х рр. стали спробою модернізації Російської імперії після поразки в Кримській війні, сприяли розвитку капіталістичних відносин і формуванню елементів громадянського суспільства, однак їхня непослідовність та збереження самодержавного політичного режиму зумовили незавершеність модернізаційних процесів і заклали передумови майбутніх суспільно-політичних криз.

Методичні поради до першого питання

Правовий зміст та наслідки селянської реформи 1861 р. в Наддніпрянській Україні

Розпочинаючи відповідь, необхідно з'ясувати причини скасування кріпосного права та охарактеризувати основні положення Маніфесту 19 лютого 1861 р.

Особливу увагу слід звернути на суперечливий характер селянської реформи, оскільки особисте звільнення селян супроводжувалося збереженням значних економічних переваг поміщиків.

Необхідно проаналізувати:

- причини скасування кріпацтва;
- правовий статус тимчасовозобов'язаних селян;
- механізм викупної операції;
- особливості наділення землею селян в українських губерніях;
- соціально-економічні наслідки реформи.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що селянська реформа започаткувала перехід до ринкових відносин та прискорила модернізаційні процеси в Україні.

Логіка побудови відповіді: передумови реформи → основні положення Маніфесту → специфіка реалізації в Україні → наслідки реформи.

Основні дати та факти

- 19 лютого 1861 р. – Маніфест про скасування кріпосного права;
- 1861–1881 рр. – період викупних платежів і завершення переходу до нового земельного устрою.

Персоналії

Олександр II, Микола Мілютін.

Методичні поради до другого питання

Умови та специфіка запровадження судової реформи 1864 року в Україні

Розглядаючи це питання, необхідно визначити недоліки дореформеної судової системи.

Особливу увагу слід звернути на принципи незалежності та гласності судочинства, оскільки саме вони стали найбільш прогресивними елементами реформи.

Необхідно проаналізувати:

- принципи нового судоустрою;
- діяльність суду присяжних;
- роль адвокатури та прокуратури;
- особливості впровадження реформи в українських губерніях;
- значення реформи для формування правової культури.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що судова реформа стала однією з найпосплідовніших реформ доби Олександра II.

Логіка побудови відповіді: дореформена судова система → принципи реформи → нові судові інститути → значення реформи.

Основні дати та факти

- 20 листопада 1864 р. – затвердження Судових статутів.

Персоналії

Дмитро Замятнін, Олександр II.

Методичні поради до третього питання

Реформи поліцейського апарату, прокуратури; тюремна реформа

Розпочинаючи відповідь, необхідно показати прагнення самодержавства посилити контроль над суспільством в умовах реформ.

Особливу увагу слід звернути на поєднання лібералізації окремих сфер із посиленням адміністративного контролю, що визначало суперечливий характер реформ.

Необхідно проаналізувати:

- зміни в діяльності поліції;
- реформування прокуратури;

- реорганізацію пенітенціарної системи;
- причини збереження широких повноважень політичної поліції;
- наслідки реформ для суспільства.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що реформування правоохоронної системи не супроводжувалося демократизацією політичного режиму.

Логіка побудови відповіді: причини реформ → зміни в поліції → реформування прокуратури → тюремна реформа → наслідки.

Основні дати та факти

- 1860-ті рр. – реорганізація поліцейського апарату;
- 1879 р. – створення Департаменту державної поліції.

Методичні поради до четвертого питання

Специфіка впровадження земської та міської реформ 60–70-х рр.

Розглядаючи це питання, необхідно визначити роль місцевого самоврядування в модернізації імперії.

Особливу увагу слід звернути на обмежений характер самоврядування в українських губерніях, оскільки земства перебували під постійним контролем центральної влади.

Необхідно проаналізувати:

- причини проведення земської та міської реформ;
- структуру земських установ;
- компетенцію органів міського самоврядування;
- специфіку запровадження реформ в Україні;
- роль земств у розвитку освіти, медицини та статистики.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що земства стали осередками формування громадянської активності та нової інтелігенції.

Логіка побудови відповіді: причини реформ → структура самоврядування → особливості в Україні → практична діяльність земств → значення реформ.

Основні дати та факти

- 1864 р. – Земське положення;
- 1870 р. – Міське положення.

Методичні поради до п'ятого питання

Військова реформа і її значення

Розпочинаючи відповідь, необхідно пов'язати військову реформу з поразкою Росії в Кримській війні.

Особливу увагу слід звернути на запровадження загальної військової повинності, оскільки саме ця зміна докорінно реформувала принципи комплектування армії.

Необхідно проаналізувати:

- причини проведення військової реформи;
- зміст військового статуту 1874 р.;
- зміни в системі підготовки офіцерських кадрів;
- скорочення термінів служби;
- значення реформи для модернізації армії.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що військова реформа сприяла соціальній мобільності та поширенню освіти серед населення.

Логіка побудови відповіді: поразка у Кримській війні → причини реформи → зміст реформи → наслідки.

Основні дати та факти

- 1874 р. – запровадження загальної військової повинності.

Персоналії

Дмитро Мілютін.

Методичні поради до шостого питання

Реформи в галузі освіти і цензури

Розглядаючи це питання, необхідно визначити взаємозв'язок між модернізацією суспільства та розвитком освіти.

Особливу увагу слід звернути на суперечливість політики уряду у сфері освіти та цензури, оскільки розширення освітніх можливостей супроводжувалося жорстким контролем над суспільною думкою.

Необхідно проаналізувати:

- реформування системи середньої та вищої освіти;
- розвиток жіночої освіти;
- університетську автономію;
- особливості цензурної політики;

- вплив реформ на суспільно-політичне життя.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме освітні реформи сприяли формуванню нової української інтелігенції.

Логіка побудови відповіді: передумови реформ → зміни в освіті → цензурна політика → наслідки.

Основні дати та факти

- 1863 р. – Університетський статут;
- 1864 р. – Статут гімназій та прогімназій;
- 1865 р. – Тимчасові правила про цензуру.

Методичні поради до сьомого питання

Загальна характеристика результатів і наслідків ліберальних реформ в Росії

Розпочинаючи відповідь, необхідно дати комплексну оцінку реформам 1860–1870-х рр.

Особливу увагу слід звернути на суперечливий характер реформаторського курсу, оскільки модернізація економіки та суспільства не супроводжувалася політичною демократизацією держави.

Необхідно проаналізувати:

- вплив реформ на економічний розвиток;
- зміни в соціальній структурі суспільства;
- формування громадянського суспільства;
- причини незавершеності модернізації;
- зв'язок реформ із подальшим революційним рухом.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме незавершеність реформ значною мірою визначила суспільно-політичні процеси кінця XIX – початку XX ст.

Логіка побудови відповіді: причини реформ → основні перетворення → позитивні наслідки → суперечності реформ → історичне значення.

Основні дати та факти

- 1861–1874 рр. – період проведення Великих реформ;
- 1880-ті рр. – початок політики контрреформ.

Персоналії

Олександр II, Олександр III.

Дискусійні питання до теми

1. Чи можна вважати селянську реформу 1861 р. справжнім звільненням селян, якщо економічна залежність від поміщиків значною мірою збереглася?
2. Чи стала судова реформа 1864 р. початком формування правової держави в Російській імперії?
3. Чи суперечило збереження широких повноважень поліції та політичного нагляду проголошеному ліберальному курсу реформ?
4. Чи можна вважати земства та міське самоврядування школою громадянського суспільства в українських губерніях?
5. Наскільки військова реформа сприяла модернізації російської армії та інтеграції населення імперії в загальнодержавний простір?
6. Чому уряд, розширюючи освітні можливості населення, одночасно посилював цензурний контроль над суспільством?
7. Чи були Великі реформи завершеним модернізаційним проектом, чи вони лише відтермінували системну кризу Російської імперії?

Тема: СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ. УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА: МІЖ ФЕДЕРАТИВНІСТЮ І САМОСТІЙНІСТЮ (заняття 4)

План

1. Створення політичних партій у західноукраїнських землях.
 - о Русько-Українська радикальна партія (РУРП).
 - о Українська національно-демократична партія (УНДП).
 - о Українська соціал-демократична партія (УСДП).
2. Особливості створення та формування ідейних засад українських політичних партій Наддніпрянської України.
 - о Революційна українська партія (РУП).
 - о Українська демократична партія (УДП).
 - о Українська радикальна партія (УРП).
 - о Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП).
 - о Товариство українських поступовців (ТУП).

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
3. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
4. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.
5. Федьков О. Політичні партії в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 134 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6924?show=full>

Допоміжна література

6. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
7. Гирич І. Сіячі. Українські інтелектуали, які пробудили ідею незалежності. Київ: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2023. 416 с.
8. Глушковецький А. Л. Трансформація державно-правової системи Російської імперії в 1905-1917 рр. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 517-531. (У співавторстві). URL: <https://drive.google.com/file/d/1-loOWHSXRq1QOxtj5fKeP3i0xXaGmz8u/view>
9. Дубінський В. А., Федьков О. М. Участь Української соціал-демократичної спілки в роботі загальноімперських з'їздів і конференцій РСДРП у 1905–1907 рр. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. № 2. 2021 (54). С. 45–55.
10. Дубінський В.А. Аграрна програма Української радикальної партії Наддніпрянщини початку XX ст.: внесок Б. Грінченка у розробку. *Наукові праці К-ПНУ імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів [Електронне видання]. Кам'янець-Подільський, 2023. Вип. 22. С. 25-27.
11. Іванова Л. Г. Українська суспільно-політична думка XVIII – XIX ст.: напрямки, форми, тенденції. Наукові розвідки. Київ: Вид-во Київського нац. педуніверситету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 341 с.
12. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка. *Київська старовина*: науковий історико-філологічний журнал (Київ). 2000. № 1, січень–лютий. С. 62–72; № 2, березень–квітень. С. 18–32; № 3, травень–червень. С. 38-80.
13. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна..." / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2020. 432 с.

14. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.
15. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

Основні поняття та терміни

Політична партія, партійна система, український національний рух, національно-демократичний рух, соціалізм, соціал-демократія, радикалізм, федералізм, самостійництво, автономія, парламентаризм, політична програма, модерна політична нація, національно-територіальна автономія, незалежність, національна ідея, український соціалізм, український консерватизм.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати передумови виникнення українських політичних партій наприкінці XIX – на початку XX ст., особливості їх становлення в різних державно-правових умовах Російської та Австро-Угорської імперій, а також простежити еволюцію української політичної думки від культурницьких і автономістсько-федералістських концепцій до формування ідеї політичної самостійності України. Особливу увагу слід звернути на історико-правові чинники партійного будівництва, насамперед на відмінності правового режиму діяльності політичних організацій у двох імперіях: конституційні засади політичного життя та парламентаризму в Австро-Угорщині, які сприяли легальному функціонуванню українських партій, і обмежувальну політику самодержавної Росії, де український політичний рух розвивався в умовах заборон, адміністративного нагляду та відсутності легальних механізмів представництва національних інтересів. Необхідно проаналізувати програмні засади Русько-Української радикальної партії, Української національно-демократичної партії, Української соціал-демократичної партії, а також політичні програми РУП, УДП, УРП, УСДРП і ТУП, з'ясувати їх бачення державного устрою, прав і свобод громадян, національно-територіальної автономії, федералізму та державної незалежності України. Важливо простежити, як у середовищі українських політичних партій поступово формувалися концепції політичного самовизначення українського народу, ідейні засади українського парламентаризму, принципи демократичного устрою та

правової держави. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що наприкінці XIX – на початку XX ст. український національний рух вступив у новий етап свого розвитку, коли політичні партії стали основними суб'єктами суспільно-політичного життя, а українська політична думка виробила концептуальні засади майбутнього державотворення, поєднавши ідеї національного самовизначення, громадянських прав і демократичного розвитку суспільства.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. український національний рух перейшов від культурно-просвітницьких форм діяльності до політичної боротьби, а формування українських політичних партій стало свідченням становлення модерної української нації та вироблення основних моделей майбутнього державного розвитку – від федералізму й автономізму до ідеї повної державної самостійності України.

Методичні поради до першого питання

Створення політичних партій у західноукраїнських землях

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати суспільно-політичне становище західноукраїнських земель наприкінці XIX ст. та визначити чинники, які сприяли переходу українського руху від культурно-просвітницької діяльності до організованої політичної боротьби.

Особливу увагу слід звернути на роль Галичини як центру українського політичного життя, оскільки саме тут виникли перші українські політичні партії, що виробили програмні засади модерного українського руху та започаткували практику парламентської боротьби.

Необхідно проаналізувати:

- чому саме Галичина стала осередком формування українських політичних партій;
- які соціально-економічні та політичні чинники сприяли виникненню партійного руху;
- у чому полягали програмні засади РУРП, УНДП та УСДП;
- які ідеологічні течії (націоналізм, соціалізм, соціал-демократія) вплинули на формування партій;
- як українські партії поєднували соціальні та національні вимоги;
- чому діяльність цих партій сприяла політизації українського суспільства;
- яке значення мало проголошення Юліаном Бачинським ідеї політичної самостійності України.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме в Галичині вперше були сформульовані політичні програми, які поєднували боротьбу за національні права українців із прагненням до створення власної державності.

Логіка побудови відповіді: передумови виникнення партій → створення РУРП → виникнення УНДП та УСДП → програмні засади партій → значення партійного руху для українського націєтворення.

Основні дати та факти

- 1890 р. – створення Русько-Української радикальної партії (РУРП);
- 1895 р. – оприлюднення праці Юліана Бачинського «Україна irredenta»;
- 1899 р. – створення Української національно-демократичної партії (УНДП);
- 1899 р. – створення Української соціал-демократичної партії (УСДП).

Персоналії

Іван Франко, Михайло Павлик, Юліан Бачинський, Кость Левицький, Микола Ганкевич.

Методичні поради до другого питання

Особливості створення та формування ідейних засад українських політичних партій Наддніпрянської України

Розглядаючи це питання, необхідно визначити особливості суспільно-політичного розвитку Наддніпрянської України на межі ХІХ–ХХ ст. та показати вплив імперської політики Росії на формування українського партійного руху.

Особливу увагу слід звернути на еволюцію української політичної думки від федералізму та автономізму до самостійництва, оскільки саме на початку ХХ ст. відбулося формування модерної української політичної програми, яка вперше поставила питання про здобуття державної незалежності.

Необхідно проаналізувати:

- чому українські політичні партії в Наддніпрянській Україні виникли пізніше, ніж у Галичині;
- які соціальні групи стали основою українського партійного руху;
- які програмні засади сповідували РУП, УДП, УРП, УСДРП та ТУП;
- у чому полягали відмінності між автономістсько-федеративними та самостійницькими концепціями;

- яке значення для розвитку української політичної думки мала праця Миколи Міхновського «Самостійна Україна»;
- чому більшість українських партій на початковому етапі обстоювала автономію України у складі демократичної федеративної Росії;
- як партійне життя сприяло політичній мобілізації українського суспільства напередодні Української революції.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме в наддніпрянському середовищі сформувалися основні політичні концепції українського державотворення, які визначили ідейний зміст подій 1917–1921 рр.

Логіка побудови відповіді: передумови виникнення партій → створення РУП → ідейна еволюція українського партійного руху → федералізм і самостійництво → значення партій для розвитку української політичної думки.

Основні дати та факти

- 1900 р. – створення Революційної української партії (РУП);
- 1900 р. – оприлюднення праці Миколи Міхновського «Самостійна Україна»;
- 1904 р. – утворення Української демократичної партії (УДП);
- 1904 р. – утворення Української радикальної партії (УРП);
- 1905 р. – створення Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП);
- 1908 р. – створення Товариства українських поступовців (ТУП).

Персоналії

Микола Міхновський, Дмитро Антонович, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Борис Грінченко.

Дискусійні питання до теми

1. Чи можна вважати виникнення українських політичних партій у Галичині завершенням культурницького етапу національного відродження та початком модерного політичного націєтворення українців?
2. Чому більшість українських політичних партій Наддніпрянської України на початку ХХ ст. відстоювала автономістсько-федеративну модель розвитку, тоді як самостійницька ідея Миколи Міхновського тривалий час залишалася маргінальною?

Тема: НАДДНІПРЯНСЬКІ ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (заняття 5)

План

1. Революційний та національно-визвольний рухи в Наддніпрянській Україні у 1905–1907 рр.
2. Діяльність українців у I–IV Державних думах Російської імперії.
3. Конституційні перетворення в Австро-Угорській імперії у 1860-х роках: досвід взаємодії між владою і суспільством.
4. «Скандальна епоха в рутенській політиці»: виборчі програші українців.
5. Українські фракції в австрійському парламенті та Галицькому сеймі.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
5. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
6. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. 2-ге вид., доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.
7. Магочій П. Р. Історія України / авторизов. пер. з англ. Е. Гийдела і С. Грачової. Київ, 2007. С. 317–330 (Розділ 29. Український національний рух у Наддніпрянській Україні після доби реформ), 349–357 (Розділ 32. Революція 1848 року), 374–391 (Розділ 34. Український національний рух в Австро-Угорщині, 1848–1914 роки).
8. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

9. Аркуша О., Мудрий М. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 231-268.

10. Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 229 с.
11. Гончарук Т. З історії виборчого руху галицьких українців на рубежі XIX – XX ст. *Нова політика*. 1998. №1. С. 26–34.
12. Глушковецький А. Л. Суспільно-політична боротьба в Подільській губернії під час виборів до IV Державної Думи Російської імперії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смоля. С. 286-298. URL: <https://drive.google.com/file/d/1EBrqHmJl7wpxcJESVNQvrAP3VB7JHxsP/view>
13. Дмитрушко В. М., Коцур А. П. Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р.: історіографія: монографія. Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2009. 243 с.
14. Кульчицький В. Вплив російської революції на реформу виборчого права в Австро-Угорщині. *50 років першої російської революції*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. С. 308-318.
15. Маґочій П. Р. Мовне питання як фактор національного руху. Галичина (історичні есе). Львів, 1994. С. 131–155.
16. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 115–147.
17. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей.]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.
18. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с.

Основні поняття та терміни

Початок XX ст. став періодом активної політизації українського суспільства, коли український національний рух набув масового характеру, сформувалися традиції парламентської боротьби, а досвід участі українців у представницьких установах Російської та Австро-Угорської імперій створив важливі передумови для подальших українських визвольних змагань і державотворчих процесів 1917–1921 рр. Російська революція 1905–1907 рр., революційний рух, національно-визвольний рух, парламентаризм, Державна дума, Український парламентський клуб, Українська думська громада, Маніфест 17 жовтня 1905 р., конституціоналізм, Галицький крайовий сейм, Райхсрат, куріальна виборча система, загальне виборче право, парламентська фракція, політичне представництво, політична модернізація, національна еліта.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати особливості суспільно-політичного розвитку українських земель на початку ХХ ст. в умовах функціонування двох різних імперських політико-правових систем – самодержавної Російської та конституційної Австро-Угорської імперій. Особливу увагу слід звернути на вплив революційних подій 1905–1907 рр. на активізацію українського національно-визвольного руху, формування легальних форм політичної діяльності та розвиток українського парламентаризму. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати значення Маніфесту 17 жовтня 1905 р., особливості виборчого законодавства та діяльності Державних дум Російської імперії, з'ясувати місце українських парламентських громад у процесі артикуляції національних вимог, насамперед питань автономії України, мовних прав, розвитку освіти та місцевого самоврядування. Водночас важливо розкрити особливості конституційного розвитку Австро-Угорської монархії, правові засади функціонування представницьких органів влади, причини обмеженого політичного представництва українців у Галичині та наслідки недосконалої виборчої системи для розвитку українського руху. Необхідно простежити діяльність українських фракцій у парламенті та Галицькому сеймі як важливий етап становлення української парламентської традиції, набуття досвіду легальної політичної боротьби та формування національної політичної еліти. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що початок ХХ ст. став періодом інтенсивної політизації українського суспільства, утвердження ідей парламентаризму, конституціоналізму та національного представництва, а досвід участі українців у діяльності представницьких інституцій Російської та Австро-Угорської імперій створив важливі передумови для подальших процесів українського державотворення та визвольних змагань ХХ ст.

Методичні поради до першого питання

Революційний та національно-визвольний рухи в Наддніпрянській Україні у 1905–1907 рр.

Розпочинаючи відповідь, необхідно визначити передумови революції та охарактеризувати особливості її перебігу на українських землях.

Особливу увагу слід звернути на взаємозв'язок соціальних і національних вимог учасників революції, оскільки події 1905–1907 рр. сприяли перетворенню українського руху з переважно культурницького на масовий політичний рух.

Необхідно проаналізувати:

- які соціально-економічні та політичні причини спричинили революцію;
- чому революційний рух набув особливо масового характеру в Україні;
- які форми набули робітничий, селянський та військовий рухи;
- яке значення мав Маніфест 17 жовтня 1905 р. для українського національного руху;
- чому виникли умови для легальної діяльності українських організацій, преси та товариств;
- які вимоги висували українські політичні партії;
- чому питання автономії України стало центральним у політичних програмах українського руху.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що революція стала важливим етапом політичної мобілізації українського суспільства та створила передумови для розвитку українського парламентаризму.

Логіка побудови відповіді: передумови революції → революційний рух в Україні → національно-визвольний рух → Маніфест 17 жовтня → наслідки революції для українського руху.

Основні дати та факти

- 9 січня 1905 р. – «Кривава неділя»;
- червень 1905 р. – повстання на броненосці «Потьомкін»;
- 17 жовтня 1905 р. – Маніфест про громадянські свободи;
- грудень 1905 р. – збройні повстання в містах імперії;
- 1905–1907 рр. – Російська революція.

Персоналії

Микола II, Опанас Матюшенко, Михайло Грушевський, Борис Грінченко.

Методичні поради до другого питання

Діяльність українців у I–IV Державних думах Російської імперії

Розглядаючи це питання, необхідно визначити значення парламентської діяльності українців у процесі політичного розвитку національного руху.

Особливу увагу слід звернути на спроби українських депутатів використати парламентську трибуну для захисту національних інтересів українського народу, оскільки саме в Державних думах українське питання вперше було систематично порушене на загальноімперському рівні.

Необхідно проаналізувати:

- які обставини сприяли появі українського представництва в Державних думах;
- чому в I Думі був створений Український парламентський клуб;
- які вимоги висувала Українська думська громада у II Думі;
- як обґрунтовувалася необхідність автономії України;
- які питання мови, освіти та місцевого самоврядування порушували українські депутати;
- як Третьочервневий переворот вплинув на українське представництво в III і IV Думах;
- яке значення мав досвід українського парламентаризму для подальшого державотворення.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що парламентська діяльність українських діячів сприяла виробленню політичних програм і підготовці майбутніх лідерів Української революції 1917–1921 рр.

Логіка побудови відповіді: Маніфест 17 жовтня → вибори до I Думи → Український парламентський клуб → Українська думська громада → українське питання в III і IV Думах → значення парламентського досвіду.

Основні дати та факти

- квітень 1906 р. – початок роботи I Державної думи;
- 1906 р. – створення Українського парламентського клубу;
- лютий 1907 р. – початок роботи II Державної думи;
- 3 червня 1907 р. – Третьочервневий переворот;
- 1907–1912 рр. – діяльність III Думи;
- 1912–1917 рр. – діяльність IV Думи.

Персоналії

Ілля Шраг, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Петро Столипін.

Методичні поради до третього питання

*Конституційні перетворення в Австро-Угорській імперії у 1860-х роках:
досвід взаємодії між владою і суспільством*

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати причини проведення конституційних реформ у Габсбурзькій монархії та їхній вплив на політичне становище українців.

Особливу увагу слід звернути на створення умов для легальної політичної діяльності українців, оскільки саме конституційні реформи започаткували розвиток парламентаризму та політичної культури на західно-українських землях.

Необхідно проаналізувати:

- чому Габсбурзька монархія перейшла до конституційних форм правління;
- яке значення мали Жовтневий диплом і Лютневий патент;
- як виникли Галицький крайовий сейм та Райхсрат;
- які права отримали народи імперії після реформ;
- чому українці отримали можливість легальної політичної діяльності;
- як конституційні перетворення вплинули на розвиток українського руху.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що австрійський парламентаризм став школою політичної діяльності для української еліти та сприяв розвитку модерного національного руху.

Логіка побудови відповіді: причини реформ → Жовтневий диплом і Лютневий патент → створення парламентських інституцій → участь українців у політичному житті → наслідки реформ.

Основні дати та факти

- 1860 р. – Жовтневий диплом;
- 1861 р. – Лютневий патент;
- 1861 р. – створення Галицького крайового сейму;
- 1867 р. – утворення Австро-Угорської монархії.

Персоналії

Франц Йосиф I, Григорій Яхимович, Юліан Романчук.

Методичні поради до четвертого питання

«Скандальна епоха в рутенській політиці»: виборчі програші українців

Розглядаючи це питання, необхідно визначити причини недостатнього представництва українців у парламентських установах Австро-Угорщини.

Особливу увагу слід звернути на недемократичний характер виборчої системи та домінування польської політичної еліти в Галичині, оскільки саме вони значною мірою визначили виборчі невдачі українців.

Необхідно проаналізувати:

- у чому полягала сутність куріальної виборчої системи;
- які переваги отримувала польська адміністрація під час виборів;
- які форми виборчих маніпуляцій застосовувалися;
- чому українські політичні сили не завжди діяли консолідовано;
- як виборчі поразки вплинули на подальший розвиток українського руху;
- чому боротьба за реформу виборчого законодавства стала одним із пріоритетів українських партій.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що виборчі невдачі сприяли політичному згуртуванню українського суспільства та пошуку нових форм політичної боротьби.

Логіка побудови відповіді: куріальна система → польське домінування → виборчі поразки українців → боротьба за реформу виборчого права → політичні наслідки.

Основні дати та факти

- 1861 р. – початок діяльності Галицького сейму;
- кінець XIX ст. – загострення українсько-польської політичної боротьби;
- 1907 р. – запровадження загального виборчого права до Райхсрату.

Персоналії

Кость Левицький, Юліан Романчук, Євген Олесницький.

Методичні поради до п'ятого питання

Українські фракції в австрійському парламенті та Галицькому сеймі

Розпочинаючи відповідь, необхідно визначити особливості парламентської діяльності українців у представницьких органах Австро-Угорщини.

Особливу увагу слід звернути на значення парламентської діяльності як засобу захисту національних інтересів українського населення, оскільки саме в парламентських інституціях формувалася українська політична еліта та вироблялися практичні навички політичної боротьби.

Необхідно проаналізувати:

- які вимоги висували українські парламентські фракції;
- чому центральними питаннями були виборча реформа, освіта та мовні права;
- як складалися відносини між українськими та польськими депутатами;
- як парламентська діяльність сприяла консолідації українського руху;

- чому досвід роботи в представницьких органах став важливою школою політичного лідерства;
- яке значення мала парламентська діяльність для підготовки українських політиків до подій 1917–1921 рр.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що досвід парламентської боротьби став важливим чинником формування модерної української політичної культури та державницького мислення.

Логіка побудови відповіді: формування українських парламентських фракцій → напрями їхньої діяльності → боротьба за національні права → політичний досвід української еліти → історичне значення парламентаризму.

Основні дати та факти

- 1907 р. – запровадження загального виборчого права до Райхсрату;
- 1907–1914 рр. – активна діяльність українських парламентських представництв;
- 1914 р. – припинення нормальної парламентської діяльності внаслідок початку Першої світової війни.

Персоналії

Кость Левицький, Євген Петрушевич, Лонгин Цегельський, Юліан Романчук.

Дискусійні питання до теми

1. Чи стала революція 1905–1907 рр. переломним моментом у розвитку українського національного руху?
2. Чи можна вважати діяльність українських депутатів у Державних думах початком українського парламентаризму?
3. Наскільки конституційні перетворення в Австро-Угорщині сприяли розвитку українського політичного життя?
4. Чи були виборчі програми українців наслідком лише недосконалості виборчої системи, чи вони також відображали внутрішні проблеми українського руху?
5. Чи можна розглядати діяльність українських фракцій в австрійському парламенті та Галицькому сеймі як школу майбутнього українського державотворення?

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. УКРАЇНА І КРИМСЬКА ВІЙНА

План

1. Кримська війна як явище міжнародного суспільного життя.
2. Українські ресурси війни. Внесок населення українських губерній у економічне забезпечення російської армії.
3. Кримська війна без російських міфів. Воїни-українці у війні.
4. Організація медичного забезпечення армії, початки військово-польової хірургії.
5. Вплив Кримської війни на долю кримських татар та їх наймасовіша вимушена еміграція (1853–1883 рр.).

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8-те вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Гуржій О., Реєнт О., Шапошнікова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України. 2018. 365 с.
4. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
5. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.
6. Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху другого утвердження капіталізму: монографія. Ніжин:, 2024. 615 с.
7. Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник. / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. Київ: «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. 200 с.

Допоміжна література

8. Бикова Т. Б. Кримські татари в імперській росії: витіснення з батьківщини. *Український історичний журнал*. 2017. № 4. С. 47-67.
9. Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.
10. Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. / упоряд. та вступ С. В. Громенко. Київ: К.І.С., 2016, 315 с.
11. Філінюк А. Г., Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.: суспільно-політичний, соціально-становий і демографічний аспекти: сучасний дискурс: [монографія] / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Поділ. міська орг. Всеукр. т-ва "Знання". Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 413 с.

Основні поняття та терміни

Кримська (Східна) війна, «східне питання», Османська імперія, Російська імперія, антиросійська коаліція, Паризький мирний договір, рекрутська повинність, державне ополчення, військова логістика, волонтерська допомога, військово-польова хірургія, сестри милосердя, депортаційні практики, мухаджирство, кримськотатарська еміграція, геополітика, колоніальна політика.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати місце Кримської війни 1853–1856 рр. у системі міжнародних відносин середини XIX ст., її причини, характер та наслідки для європейського балансу сил і становища українських земель у складі Російської імперії. Особливу увагу слід звернути на роль України як одного з головних ресурсних центрів війни, проаналізувавши внесок українських губерній у матеріально-технічне, продовольче та людське забезпечення російської армії, а також участь українського населення у бойових діях і забезпеченні функціонування тилу. В історико-правовому аспекті необхідно розкрити особливості правового статусу українських земель у складі Російської імперії, механізми мобілізації людських і господарських ресурсів, форми державного регулювання військових повинностей та реквізицій, а також вплив війни на трансформацію імперської політики й усвідомлення необхідності модернізаційних реформ. Важливо критично проаналізувати російські імперські історичні наративи про Кримську війну, звернувши увагу на реальний внесок українців у воєнні події та значення оборони Криму для формування історичної пам'яті. Окремого розгляду потребує організація ме-

дичного забезпечення армії, становлення принципів військово-польової хірургії та впровадження нових підходів до лікування поранених, що стали важливим етапом розвитку військової медицини. Необхідно також проаналізувати становище кримськотатарського населення, з'ясувавши причини, масштаби та наслідки його вимушеної еміграції, яка стала одним із найтрагічніших демографічних і гуманітарних наслідків війни та суттєво вплинула на етнічний склад Кримського півострова.

Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що Кримська війна стала не лише важливою міжнародною подією та каталізатором модернізаційних реформ у Російській імперії, а й важливим чинником суспільно-політичних, демографічних і правових змін на українських землях, залишивши глибокий слід у колективній пам'яті українського та кримськотатарського народів.

Кримська війна була не лише військовим конфліктом між великими державами, а й важливим рубежем в історії України та Криму, оскільки вона продемонструвала стратегічне значення українських земель для Російської імперії, виявила кризу імперської системи, прискорила реформи другої половини XIX ст. та спричинила масштабні демографічні зміни в Криму.

Методичні поради до першого питання

Кримська війна як явище міжнародного суспільного життя

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати міжнародне становище Європи в середині XIX ст. та пояснити сутність «східного питання».

Особливу увагу слід звернути на причини міжнародного конфлікту навколо Османської імперії, оскільки Кримська війна була не лише російсько-турецьким протистоянням, а масштабним геополітичним конфліктом між провідними державами Європи за зміну балансу сил у Чорноморському та Середземноморському регіонах.

Необхідно проаналізувати:

- у чому полягала сутність «східного питання»;
- чому Російська імперія прагнула посилити свій вплив на Балканах і в чорноморському регіоні;
- чому Велика Британія та Франція виступили проти посилення Росії;
- які стратегічні інтереси переслідувала Австрія;
- чому Кримський півострів став одним із головних театрів воєнних дій.

Особливу увагу цим аспектам слід приділити тому, що вони дозволяють зрозуміти міжнародне значення війни та причини поразки Російської імперії.

Основні дати та факти

- жовтень 1853 р. – початок російсько-турецької війни;
- листопад 1853 р. – Синопська битва;
- березень 1854 р. – вступ у війну Великої Британії та Франції;
- вересень 1854 р. – висадка союзників у Криму;
- вересень 1855 р. – падіння Севастополя;
- березень 1856 р. – Паризький мирний договір.

Персоналії

Микола I, Олександр II, Наполеон III, Омер-паша, лорд Пальмерстон.

Методичні поради до другого питання

Українські ресурси війни. Внесок населення українських губерній у економічне забезпечення російської армії

Розглядаючи це питання, необхідно визначити місце українських губерній у воєнно-економічній системі Російської імперії.

Особливу увагу слід звернути на масштаби мобілізації людських і матеріальних ресурсів України, оскільки саме українські губернії стали одним із головних тилових районів забезпечення російської армії.

Необхідно проаналізувати:

- яку кількість рекрутів дали українські губернії;
- як здійснювалися поставки продовольства, фуражу, худоби та транспортних засобів;
- яку роль відігравали українські міста та порти у забезпеченні армії;
- як війна вплинула на господарство українських губерній;
- чому воєнні потреби спричинили зростання податкового та повиннісного навантаження на населення.

Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що війна значною мірою оголила економічну відсталість Російської імперії та стала одним із чинників майбутніх реформ 1860–1870-х рр.

Основні факти

- українські губернії забезпечували значну частину продовольчих поставок для армії;

- населення залучалося до виконання транспортних і фортифікаційних робіт;
- війна призвела до зростання державних витрат і посилення повинностей селянства.

Персоналії

Микола I, Олександр II.

Методичні поради до третього питання

Кримська війна без російських міфів. Воїни-українці у війні

Розпочинаючи відповідь, необхідно відмовитися від радянсько-російської традиції розглядати Кримську війну виключно як історію «героїчної оборони Севастополя».

Особливу увагу слід звернути на участь українців у бойових діях як окремого людського ресурсу Російської імперії, оскільки значна частина військових підрозділів комплектувалася саме вихідцями з українських губерній.

Необхідно проаналізувати:

- якими були масштаби участі українців у воєнних діях;
- яку роль відігравали українські рекрути та ополченці;
- чому українці воювали у складі імперської армії, а не як окрема національна військова сила;
- як формувався міф про «виключно російський» характер оборони Севастополя;
- чому сучасна історіографія переглядає традиційні інтерпретації Кримської війни.

Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що воно сприяє формуванню критичного ставлення до імперських історичних наративів.

Методичні поради до четвертого питання

Організація медичного забезпечення армії, початки військово-польової хірургії

Розглядаючи це питання, необхідно визначити особливості організації медичної допомоги під час Кримської війни.

Особливу увагу слід звернути на діяльність Миколи Пирогова, оскільки саме під час Кримської війни були закладені основи сучасної військово-польової хірургії.

Необхідно проаналізувати:

- чому рівень медичного забезпечення армій був недостатнім;
- які нові методи лікування запровадив М. Пирогов;
- у чому полягало значення сортування поранених;
- яку роль відіграли сестри милосердя;
- чому досвід Кримської війни став важливим етапом розвитку військової медицини.

Особливу увагу цьому питанню необхідно приділити тому, що гуманітарний досвід війни суттєво вплинув на подальший розвиток медицини у світі.

Основні персоналії

Микола Пирогов, Флоренс Найтінгейл.

Методичні поради до п'ятого питання

Вплив Кримської війни на долю кримських татар та їх наймасовіша вимушена еміграція (1853–1883 рр.)

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати становище кримських татар напередодні війни.

Особливу увагу слід звернути на масову вимушену еміграцію кримськотатарського населення, оскільки саме Кримська війна та післявоєнна політика Російської імперії стали одним із найтрагічніших етапів історії кримськотатарського народу.

Необхідно проаналізувати:

- чому російська влада підозрювала кримських татар у непоаяльності;
- які форми дискримінаційної політики застосовувалися щодо кримських татар;
- чому десятки тисяч кримських татар були змушені переселитися до Османської імперії;
- як еміграція вплинула на демографічний склад Криму;
- які довготривалі наслідки ці події мали для історії кримськотатарського народу.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що події другої половини XIX ст. заклали передумови подальших демографічних і політичних трансформацій Криму та стали одним із ключових елементів історичної пам'яті кримських татар.

Основні дати

- 1853–1856 рр. – Кримська війна;
- 1856–1862 рр. – перша хвиля масової еміграції кримських татар;
- 1870–1880-ті рр. – продовження переселенських процесів;
- 1853–1883 рр. – період наймасовішого кримськотатарського мухаджирства.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна вважати Кримську війну першою модерною війною індустріальної епохи?
2. Наскільки справедливим є твердження, що поразка у Кримській війні продемонструвала системну кризу Російської імперії?
3. Чи можна розглядати масову еміграцію кримських татар другої половини ХІХ ст. як форму вимушеного переселення, спричиненого імперською політикою?
4. Чому пам'ять про Кримську війну сьогодні залишається важливим елементом історичної політики та політики пам'яті в Україні?

Тема 2. ПОЧАТОК ДРУГОЇ ФАЗИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ. СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ СЕРЕДИНИ ХІХ ст.

План

1. Передумови та особливості другої фази українського національного відродження.
2. Поширення слов'янофільських ідей в українському інтелектуальному середовищі.
3. Вплив слов'янської ідеї на формування української національної свідомості.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України ХІХ століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.

3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
4. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
5. Маґочій П. Р. Історія України / авторизов. пер. з англ. Е. Гийдела і С. Грачової. Київ, 2007. С. 317–330 (Розділ 29. Український національний рух у Наддніпрянській Україні після доби реформ), 349–357 (Розділ 32. Революція 1848 року), 374–391 (Розділ 34. Український національний рух в Австро-Угорщині, 1848–1914 роки).
6. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арія», 2016. 320 с.

Допоміжна література

7. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 231–268.
8. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
9. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ: КІС, 2010. 272 с.
10. Іванова Л. Г. Українська суспільно-політична думка XVIII – XIX ст.: напрямки, форми, тенденції. Наукові розвідки. Київ: Вид-во Київського нац. педуніверситету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 341 с.
11. Куций І. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів XIX ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2014. Випуск 63. С. 37–50.
12. Проект "Україна". Австрійська Галичина / авт.-упоряд. М. Р. Литвин; гол. ред. О. А. Красовицький. Харків: Фоліо, 2016. 410 с.
13. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Історія* (Івано-Франківськ). 2007. Вип. XII–XIII. С. 3–14; 2008. Вип. XIV. С. 3–17.
14. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. 135 с.

Основні поняття та терміни

Українське національне відродження, українське націєтворення, модерна нація, національна свідомість, національна ідея, слов'янофільство, слов'янська взаємність, федералізм, Кирило-Мефодіївське братство, громадівський рух, українофільство, «Весна народів», Головна Руска Рада, «Зоря Галицька».

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати передумови та особливості початку другої фази українського національного відродження, яка характеризувалася переходом від культурно-просвітницької дія-

льності окремих представників української інтелігенції до формування модерної національної свідомості та організованого національного руху. Особливу увагу слід звернути на суспільно-політичні наслідки європейських революційних подій першої половини XIX ст., кризи феодально-кріпосницької системи, модернізаційні процеси в Російській та Австрійській імперіях, а також на роль української інтелігенції у виробленні нових моделей національної ідентичності. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати правовий статус українських земель у складі імперій, особливості імперської національної політики та вплив обмежень політичних прав і національно-культурних свобод на формування українського руху. Важливо розкрити зміст слов'янофільських ідей, причини їх популярності в українському інтелектуальному середовищі та відмінності між українським трактуванням слов'янської взаємності й російським панславізмом, який часто використовувався як інструмент обґрунтування імперської централізації та політики русифікації. Необхідно також простежити вплив слов'янської ідеї на формування української національної свідомості, звернувши увагу на поступовий перехід від концепцій слов'янської єдності до усвідомлення окремішності історичного розвитку українського народу, його права на національно-культурну самобутність і політичне самовизначення. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що середина XIX ст. стала важливим етапом становлення модерної української нації, формування її ідеологічних засад та зародження політичних концепцій, які в подальшому визначили розвиток українського національного руху, боротьбу за національні права та формування української державницької традиції.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, насамперед необхідно з'ясувати, чому саме середина XIX ст. стала переломним етапом в історії українського національного руху. Для цього слід охарактеризувати кризу феодально-кріпосницької системи, початок модернізаційних процесів, розвиток капіталістичних відносин, зростання міст, поширення освіти та формування нових суспільних верств.

Особливу увагу слід звернути на вплив європейських революційних подій 1848–1849 рр., оскільки вони сприяли поширенню ідей національного самовизначення, конституціоналізму та громадянських свобод, які стали важливими чинниками активізації українського національного руху, особливо в Галичині.

Окремо необхідно проаналізувати роль української інтелігенції, Кирило-Мефодіївського братства та громадського руху. Особливу увагу на діяльність цих середовищ слід звернути тому, що саме вони започаткували перехід від етнографічного та культурницького зацікавлення українською минувиною до формування політичної програми національного відродження.

Під час відповіді доцільно показати відмінності між першим (культурно-етнографічним) та другим етапами українського національного відродження, наголосивши на появі політичних вимог та зростанні національної самосвідомості українців.

Обов'язково слід використати поняття: «національне відродження», «модерна нація», «національна свідомість», «громадівський рух».

Методичні поради до другого питання

Відповідь доцільно розпочати з визначення поняття «слов'янофільство» та з'ясування причин поширення ідеї слов'янської взаємності в Європі та Російській імперії в першій половині XIX ст.

Особливу увагу слід звернути на основні положення слов'янофільської доктрини, оскільки розуміння її ідейних засад дає можливість пояснити причини зацікавлення частини української інтелігенції проблемами слов'янської єдності та місцем українського народу серед слов'янських народів.

Доцільно порівняти українське та російське бачення слов'янської єдності. Особливу увагу на це питання необхідно звернути тому, що українські діячі розглядали слов'янську єдність як союз рівноправних народів, тоді як представники російського слов'янофільства нерідко пов'язували її з ідеєю провідної ролі Росії серед слов'ян.

Окремо слід проаналізувати програмні документи Кирило-Мефодіївського братства – «Книгу буття українського народу» та «Статут слов'янського братства святих Кирила і Мефодія», оскільки вони містили перші концептуальні положення щодо місця України в майбутній федерації слов'янських народів.

У відповіді необхідно використати поняття: «слов'янофільство», «слов'янська взаємність», «федералізм», «українофільство».

Методичні поради до третього питання

Під час підготовки відповіді необхідно визначити, яким чином слов'янська ідея вплинула на формування модерної української національної свідомості та розвиток політичної думки.

Особливу увагу слід звернути на процес усвідомлення українцями власної етнокультурної окремішності, оскільки саме в середині XIX ст. українська інтелігенція дедалі чіткіше обґрунтовувала право українського народу на самобутній історичний розвиток.

Необхідно також охарактеризувати федеративні проєкти Кирило-Мефодіївського братства. Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що федералізм тривалий час залишався однією з провідних ідей української суспільно-політичної думки та вплинув на формування програмних засад українського руху другої половини XIX – початку XX ст.

Доцільно простежити еволюцію української політичної думки від ідей слов'янської солідарності та федералізму до концепцій політичного самовизначення і державної самостійності України.

У відповіді слід використати поняття: «національна свідомість», «національна ідея», «федералізм», «політичне самовизначення», «модерна нація».

Ключові дати та події

- 1846–1847 рр. – діяльність Кирило-Мефодіївського братства.
- 1847 р. – арешт і розгром Кирило-Мефодіївського братства.
- 1848 р. – революція («Весна народів») в Австрійській імперії.
- 1848 р. – створення Головної Руської Ради у Львові.
- 1848 р. – початок видання першої українськомовної газети «Зоря Галицька».
- 1850–1860-ті рр. – формування та діяльність українських громад.
- 1861 р. – селянська реформа в Російській імперії.

Персоналії

Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Василь Білозерський, Микола Гулак, Михайло Максимович, Яків Головацький, Маркіян Шашкевич.

Питання для самоконтролю

1. *Які чинники зумовили початок другої фази українського національного відродження?*
2. *У чому полягають відмінності між культурно-етнографічним та політичним етапами українського національного руху?*
3. *Які суспільно-політичні наслідки для українського руху мала революція 1848–1849 рр.?*

4. У чому полягала сутність слов'янофільської ідеології?
5. Чим українське слов'янофільство відрізнялося від російського?
6. Яке місце відводилося Україні у федеративних проєктах Кирило-Мефодіївського братства?
7. Як слов'янська ідея вплинула на формування української національної свідомості?

Тема 3. ЗАРОДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

План

1. Передумови виникнення та ідейні засади революційно-терористичного руху в Російській імперії.
2. Основні терористичні організації та їхня діяльність на українських землях.
3. Наслідки діяльності терористичних організацій для суспільно-політичного життя України.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
2. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
3. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

4. Наддніпрянська минувшина XVIII – XX століття. Черкаси: Вертиль, видавець Кандич С. Г., 2018. 300 с.
5. Литвин В. М. Історія України (у 3-х томах) Т.2. Кінець XVIII – початок XX ст. Київ: Альтернативи, 2005. 760 с.
6. Терещенко Ю. Довге XIX століття: спротив асиміляції. Київ: Темпора, 2022. 840 с.
7. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.

8. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.
9. Філерська служба в Російській імперії: Документи та матеріали (друга половина XIX ст. – 1917 р.): / відп. ред. О.Н. Ярмиш, В.М. Чисніков; авт.-упоряд. В.М. Чисніков; упоряд. Т.О. Проценко, С.Г. Лаптев; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ: "МП Леся", 2010. 656 с.
10. Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження. У 2 кн. Кн. II / наук. ред. Ярмиш О. Н.; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків: Мачулін, 2014. 624 с.

Основні поняття та терміни

Революційний рух, революційний тероризм, політичний терор, народництво, революційне народництво, нігілізм, анархізм, «ходіння в народ», «Земля і воля», «Народна воля», «Чорний переділ», соціалізм, політичний радикалізм, замах, державний терор, політичні репресії.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати передумови виникнення революційно-терористичного руху в Російській імперії, його соціально-політичні та ідеологічні витоки, а також місце українських губерній у процесах поширення радикальних суспільно-політичних ідей другої половини XIX – початку XX ст. Особливу увагу слід звернути на кризу самодержавної системи, суперечливий характер ліберальних реформ, обмеженість політичних прав і свобод, відсутність легальних механізмів участі населення у державному управлінні та їхній вплив на радикалізацію частини інтелігенції й революційних організацій. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати правові умови діяльності політичних організацій у Російській імперії, причини переходу окремих революційних угруповань до тактики політичного терору, а також особливості імперського законодавства щодо боротьби з революційним рухом, функціонування надзвичайних адміністративних режимів, діяльності поліції, жандармерії та судових органів. Важливо розкрити діяльність основних терористичних організацій, що діяли на українських землях, з'ясувати їхні програмні засади, методи боротьби та ставлення до українського національного питання, приділивши особливу увагу взаємозв'язку між загальноросійським революційним рухом і суспільно-політичними процесами в Україні. Необхідно також проаналізувати наслідки революційного тероризму для розвитку суспільно-політичного життя українських губерній, зокрема посилення репресивної

політики самодержавства, обмеження громадянських свобод, зміни в системі державного управління та вплив цих процесів на подальшу політизацію українського суспільства. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що революційний тероризм став одним із проявів глибокої кризи імперської політичної системи та відсутності дієвих механізмів політичного представництва, а його поширення на українських землях суттєво вплинуло на еволюцію суспільно-політичних процесів, розвиток державної репресивної політики та формування нових форм політичної боротьби наприкінці XIX – на початку XX ст.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати суспільно-політичну ситуацію в Російській імперії після реформ 1860–1870-х рр. Доцільно показати суперечливий характер модернізації імперії, яка, незважаючи на проведення реформ, не усунула соціальних протиріч і не забезпечила реальної політичної участі населення в управлінні державою.

Особливу увагу слід звернути на поширення народницьких, соціалістичних і нігілістичних ідей, оскільки саме вони стали ідейним підґрунтям революційно-терористичного руху. Необхідно пояснити, чому частина інтелігенції розчарувалася в можливості мирних перетворень і вдалася до радикальних методів політичної боротьби.

Окремо слід проаналізувати феномен «ходіння в народ». Особливу увагу цьому явищу необхідно приділити тому, що його невдача значною мірою сприяла переходу частини народників до політичного терору як засобу боротьби з самодержавством.

У відповіді доцільно використати поняття: «народництво», «революційний тероризм», «політичний терор», «нігілізм», «соціалізм», «анархізм».

Методичні поради до другого питання

Відповідь доцільно розпочати з характеристики основних революційно-терористичних організацій другої половини XIX ст. Необхідно визначити причини виникнення організацій «Земля і воля», «Народна воля» та «Чорний переділ», розкрити їхні програмні засади та методи політичної боротьби.

Особливу увагу слід звернути на діяльність організації «Народна воля», оскільки саме вона перетворила політичний терор на системний інструмент боротьби проти самодержавства. Доцільно проаналізувати обставини підготовки замахів на імператора Олександра II та пояснити

причини популярності терористичних методів серед частини революційної інтелігенції.

Окремо необхідно охарактеризувати діяльність революційних гуртків і народницьких організацій на українських землях. Особливу увагу слід звернути на Київ, Харків, Одесу та інші великі міста, які стали важливими осередками революційного руху. Це дозволить зрозуміти місце українських губерній у загальноімперських суспільно-політичних процесах.

У відповіді слід використовувати поняття: «Земля і воля», «Народна воля», «Чорний переділ», «народники», «замах», «революційна організація».

Методичні поради до третього питання

Розглядаючи наслідки діяльності терористичних організацій, необхідно проаналізувати їхній вплив на політичне життя Російської імперії та українських земель. Доцільно визначити, чи сприяв революційний терор досягненню поставлених політичних цілей.

Особливу увагу слід звернути на посилення репресивної політики уряду після вбивства Олександра II у 1881 р., оскільки ця подія стала приводом для згортання реформаторського курсу та посилення державного контролю над суспільством.

Необхідно також з'ясувати вплив революційного тероризму на розвиток українського національного руху. Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що активізація революційних організацій і державні репресії призвели до посилення контролю над громадським життям, що певною мірою ускладнило діяльність українських культурно-просвітницьких і громадських організацій.

Наприкінці відповіді доцільно дати оцінку революційному тероризму як історичному явищу та визначити його місце у суспільно-політичній історії другої половини XIX ст.

У відповіді необхідно використати поняття: «політичні репресії», «державний терор», «суспільно-політичний рух», «контрреформи».

Ключові дати та події

- 1861 р. – скасування кріпацтва в Російській імперії.
- 1860–1870-ті рр. – поширення народницького руху.
- 1874 р. – масове «ходіння в народ».
- 1876 р. – створення організації «Земля і воля».
- 1879 р. – розкол «Землі і волі» на «Народну волю» та «Чорний переділ».

- 1 березня 1881 р. – вбивство імператора Олександра II членами організації «Народна воля».
- 1881–1894 рр. – період контрреформ Олександра III.

Персоналії

Олександр II, Олександр III, Микола Морозов, Андрій Желябов, Софія Перовська, Віра Фігнер, Михайло Драгоманов, Сергій Подолинський, Микола Кибальчич.

Питання для самоконтролю

1. Які соціально-політичні чинники сприяли виникненню революційно-терористичного руху в Російській імперії?
2. У чому полягали основні ідеї народництва?
3. Чому «ходіння в народ» зазнало невдачі?
4. Які організації стали провідними осередками революційного тероризму?
5. Чому члени «Народної волі» вдалися до тактики політичного терору?
6. Яке місце українські губернії посідали в загальноімперському революційному русі?
7. Які наслідки для суспільно-політичного розвитку Російської імперії та українських земель мало вбивство Олександра II?
8. Чи можна вважати революційний тероризм ефективним засобом політичної боротьби?

Тема 4. УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

План

1. Сутність «українського питання» в міжнародних відносинах другої половини ХІХ – початку ХХ ст.
2. Українські землі в геополітичних планах Австро-Угорщини, Німеччини та Польщі.
3. Вплив міжнародних чинників на розвиток українського національного руху.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
5. Маґочій П. Р. Історія України / авторизов. пер. з англ. Е. Гийдела і С. Грачової. Київ, 2007. С. 317–330 (Розділ 29. Український національний рух у Наддніпрянській Україні після доби реформ), 349–357 (Розділ 32. Революція 1848 року), 374–391 (Розділ 34. Український національний рух в Австро-Угорщині, 1848–1914 роки).
6. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

7. Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – початку XX століть / за ред. В. Ададунова. Український католицький університет. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 152 с. (Видання Кафедри світової історії нового і новітнього часу УКУ. Ч. 1).
8. Верменич Я. В. Територіальна ідентичність українського пограниччя: історичні витоки та геополітичні впливи / [відп. ред. В. А. Смолій; НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2019. 367 с.
9. Кураєв О.О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843-1914). *Український історичний журнал*. 2006. № 1. С. 43-61.
10. Лозинський А. Ф. Україна в геополітичних планах Німеччини та Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни. *Україна-Європа-Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*: Міжнар. зб. наук. праць. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 18.
11. Меджецький В. Селяни у націотворчих процесах Центральної і Східної Європи у другій половині XIX – на початку XX століття. *Україна модерна*. 2001. Число 6. С. 59–76.
12. Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в Австро-Угорській імперії. *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. Вип.6. С.74-84.
13. Середюк В. Ю. Еволюція «українського питання» в другій половині XIX ст. *Юридична наука*. № 3(105)/2020. С. 103-109. URL: <https://surl.it/awsxxe>
14. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.

15. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія / [за ред. чл.-кор. НАН України С. В. Віднянського]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 814 с.

Основні поняття та терміни

Українське питання, геополітика, міжнародні відносини, національне питання, національне самовизначення, панслов'янizm, русофільство, українофільство, іредентизм, Галичина, «український П'ємонт», національний рух, федералізм, державотворення.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки до заняття необхідно з'ясувати місце українських земель у системі міжнародних відносин другої половини XIX – початку XX ст., визначити сутність «українського питання» як складової Східного питання та одного з чинників європейської геополітики. Особливу увагу слід звернути на те, що відсутність власної державності, поділ українських земель між двома імперіями та їхнє стратегічне економічне й геополітичне значення зумовили зацікавленість провідних європейських держав українською проблематикою. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати міжнародно-правове становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, особливості правового статусу українського населення, вплив міжнародних договорів, союзів і міждержавних суперечностей на еволюцію українського питання, а також місце національного принципу та права народів на самовизначення в політичній думці кінця XIX – початку XX ст. Важливо розкрити геополітичні інтереси Австро-Угорщини, Німеччини та польських політичних кіл щодо українських земель, простежити, яким чином український чинник використовувався у міждержавному суперництві та реалізації стратегічних планів провідних європейських держав. Необхідно також проаналізувати вплив міжнародних чинників на розвиток українського національного руху, зокрема поширення ідей національного самовизначення, розвиток політичних партій, активізацію державницьких концепцій та формування української політичної еліти. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що наприкінці XIX – на початку XX ст. українське питання поступово набуло міжнародного значення, а поєднання внутрішніх процесів національного відродження із зовнішньополітичними чинниками створило передумови для перетворення української проблематики на важливий елемент європейських міжнародних відносин і подальшої бо-

ротьби українського народу за реалізацію права на національне самовизначення та власну державність.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно з'ясувати зміст поняття «українське питання» та визначити причини його виникнення в міжнародних відносинах другої половини XIX ст. Доцільно показати, що відсутність української державності та перебування українських земель у складі двох імперій перетворили український народ на об'єкт міжнародної політики.

Особливу увагу слід звернути на процес формування модерної української нації, оскільки саме активізація національного руху, зростання національної самосвідомості та поява політичних вимог українців сприяли поступовому виходу українського питання за межі внутрішньоімперської проблематики.

Необхідно також простежити взаємозв'язок українського питання з так званим Східним питанням та загальноєвропейськими національними процесами. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що міжнародні суперечності між великими державами значною мірою визначали їхнє ставлення до українського руху та перспектив української державності.

У відповіді доцільно використати поняття: «українське питання», «національне питання», «національне самовизначення», «Східне питання», «геополітика».

Методичні поради до другого питання

Для цієї теми особливо важливо постійно мати на увазі, що «українське питання» наприкінці XIX – на початку XX ст. набуває міжнародного виміру і стає важливим чинником геополітичних стратегій європейських держав, а отже, український національний рух необхідно розглядати не лише в національному, а й у ширшому міжнародному контексті.

Розглядаючи геополітичні інтереси Австро-Угорщини, Німеччини та Польщі щодо українських земель, необхідно проаналізувати стратегічне значення українських територій у політиці цих держав.

Особливу увагу слід звернути на політику Австро-Угорщини щодо українців Галичини. Це питання є важливим, оскільки Відень розглядав український рух як засіб протидії польському впливу в Галичині та російській експансії в регіоні. Доцільно також пояснити причини перетворення

Галичини на центр українського національного життя наприкінці XIX – на початку XX ст.

Аналізуючи інтереси Німеччини, необхідно звернути увагу на економічне та стратегічне значення українських земель. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що українські території розглядалися Берліном як важливий ресурсний і геополітичний простір у майбутньому протистоянні з Російською імперією.

Окремо необхідно охарактеризувати польське бачення українського питання. Особливу увагу слід звернути на суперечності між польським та українським національними рухами щодо майбутнього Галичини та Правобережної України, оскільки саме вони значною мірою визначали політичну ситуацію в регіоні.

У відповіді доцільно використовувати поняття: «Галичина», «український П'ємонт», «іредентизм», «панслов'янizm», «національний рух».

Методичні поради до третього питання

Під час підготовки відповіді необхідно визначити, як міжнародна ситуація впливала на розвиток українського національного руху та формування українських політичних програм.

Особливу увагу слід звернути на значення Галичини як осередку українського національного життя. Це питання є принципово важливим, оскільки саме на західноукраїнських землях український рух мав значно ширші можливості для культурного та політичного розвитку, ніж у Наддніпрянській Україні.

Необхідно також простежити вплив міжнародних конфліктів і суперечностей між великими державами на політизацію українського руху. Особливу увагу слід приділити тому, що наприкінці XIX – на початку XX ст. українські політичні діячі дедалі більше усвідомлювали міжнародне значення українського питання та почали пов'язувати перспективи національного визволення зі змінами в європейській системі міжнародних відносин.

Доцільно показати, що міжнародний чинник сприяв формуванню самостійницьких тенденцій в українській політичній думці та підготував ідейне підґрунтя для державотворчих процесів початку XX ст.

У відповіді слід використати поняття: «державотворення», «національне самовизначення», «політична нація», «самостійництво», «міжнародні відносини».

Ключові дати та події

- 1848 р. – утворення Головної Руської Ради у Львові.
- 1867 р. – утворення Австро-Угорської монархії.
- 1878 р. – Берлінський конгрес.
- 1890 р. – проголошення «нової ери» в польсько-українських відносинах у Галичині.
- 1895 р. – проголошення Юліаном Бачинським ідеї політичної незалежності України у праці «Україна irredenta».
- 1900 р. – створення Революційної української партії (РУП).
- 1905–1907 рр. – Перша російська революція та активізація українського політичного руху.

Персоналії

Юліан Бачинський, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський, Кость Левицький, Євген Олесницький, Олександр Барвінський, Теодор Герцль, Отто фон Бісмарк, Франц Йосиф І.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягала сутність українського питання в міжнародних відносинах другої половини XIX – початку XX ст.?
2. Чому українські землі набули важливого геополітичного значення для європейських держав?
3. Якими були особливості політики Австро-Угорщини щодо українського руху?
4. Чому Німеччина виявляла інтерес до українських земель?
5. У чому полягали суперечності між польським та українським національними рухами?
6. Чому Галичину називають «українським П'ємонтом»?
7. Як міжнародні чинники вплинули на політизацію українського національного руху?
8. Яке значення мав міжнародний чинник для формування українських самостійницьких ідей?

Тема 5. ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

План

1. Становище греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Галичини.
2. Роль духовенства у формуванні української національної свідомості.
3. Культурно-просвітницька та громадсько-політична діяльність греко-католицької церкви.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
5. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. 2-ге вид., доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.

Допоміжна література

6. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ: КІС, 2010. 272 с.
7. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 115–147.
8. Плекан Ю. Ставлення польських політичних угруповань до польсько-української угоди в Галичині на початку XX ст. *Наук. записки. Іст. науки*: зб. наук. статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, 2002. С. 56-60.
9. Повсякденне життя галичан у XIX – на початку XX століття / упоряд. М. Литвин; авт. кол.: М. Литвин, Р. Радович, В. Сивак, Р. Тарнавський, А. Зюбровський, У. Мовна, В. Конопка, О. Дрогобицька, А. Кривенко, Н. Тихолоз, В. Талайчук, А. Бараниця, З. Болтарович, Л. Хахула. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.
10. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.

11. Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2008. 320 с.

Основні поняття та терміни

Українська греко-католицька церква (УГКЦ), Греко-католицька церква, національне відродження, національна свідомість, «Руська трійця», Головна Руська Рада, народовці, москвофіли, просвітництво, національна ідентичність, культурно-просвітницький рух, духовенство, християнський суспільний рух.

Методичні рекомендації до підготовки теми

В ході роботи над темою необхідно з'ясувати місце та роль греко-католицької церкви в суспільно-політичному й національно-культурному житті західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX ст., розглядаючи її не лише як релігійну інституцію, а й як один із провідних чинників формування модерної української нації. Особливу увагу слід звернути на специфіку становища греко-католицької церкви в умовах Австро-Угорської монархії, проаналізувати її правовий статус, взаємовідносини з органами державної влади та місце в системі суспільних і політичних відносин Галичини. В історико-правовому аспекті необхідно розкрити особливості правового регулювання діяльності конфесій в Австрійській та Австро-Угорській імперії, принципи державно-церковних відносин, роль духовенства у представницьких органах влади та його участь у суспільно-політичному житті краю. Важливо проаналізувати внесок греко-католицького духовенства у формування української національної свідомості, розвиток освіти, книговидання, культурно-просвітницьких товариств, громадських організацій та поширення ідей національного відродження серед населення. Необхідно також простежити участь представників церкви у громадсько-політичному русі, формуванні національної еліти та розвитку української політичної думки, звернувши увагу на взаємозв'язок між релігійною, культурною та суспільною діяльністю духовенства. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що греко-католицька церква стала важливим інститутом збереження української національної ідентичності, одним із центрів консолідації українського суспільства на західноукраїнських землях та вагомим чинником формування традицій громадянської активності, національної солідарності та українського державотворення.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати правове та суспільне становище греко-католицької церкви в Австрійській, а з 1867 р. – Австро-Угорській монархії. Доцільно звернути увагу на особливості церковної політики Габсбургів та визначити місце духовенства в суспільній структурі Галичини.

Особливу увагу слід звернути на роль греко-католицького духовенства як провідного прошарку українського суспільства. Це питання є принципово важливим, оскільки в умовах відсутності численної української світської еліти саме священники нерідко виконували функції громадських лідерів, освітян, організаторів культурного життя та захисників національних інтересів населення.

Необхідно також проаналізувати участь духовенства в революційних подіях 1848–1849 рр. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме представники греко-католицької церкви стали активними учасниками створення Головної Руської Ради та започаткували новий етап політичного самоусвідомлення українців Галичини.

У відповіді доцільно використати поняття: «греко-католицька церква», «Головна Руська Рада», «національне відродження», «духовенство», «національна еліта».

Методичні поради до другого питання

Відповідь необхідно розпочати із з'ясування ролі церкви у процесі формування української національної свідомості та національної ідентичності населення західноукраїнських земель.

Особливу увагу слід звернути на діяльність представників «Руської трійці» та греко-католицького духовенства у сфері розвитку української мови, літератури та історичної пам'яті. Це питання є важливим, оскільки саме через культурно-просвітницьку діяльність духовенства відбувалося поширення національної ідеї серед широких верств населення.

Доцільно також простежити участь духовенства в боротьбі між народовською та москвофільською течіями. Особливу увагу цьому аспекту необхідно приділити тому, що суперечки щодо культурної та політичної орієнтації українців Галичини значною мірою впливали на формування модерної української нації та її політичної програми.

Необхідно показати, що діяльність греко-католицького духовенства сприяла утвердженню української мови, розвитку національної освіти та формуванню уявлення про окремішність українського народу.

У відповіді слід використати поняття: «національна свідомість», «національна ідентичність», «народовці», «москвофіли», «Руська трійця».

Методичні поради до третього питання

Під час підготовки відповіді необхідно проаналізувати основні напрями культурно-просвітницької та громадсько-політичної діяльності греко-католицької церкви в другій половині XIX – на початку XX ст.

Особливу увагу слід звернути на участь духовенства у розвитку народної освіти, книговидання, діяльності культурно-просвітницьких товариств та економічних організацій. Це питання є принципово важливим, оскільки саме завдяки діяльності церкви вдалося значною мірою подолати культурну ізоляцію українського населення та сприяти поширенню національної свідомості серед селянства.

Необхідно також охарактеризувати участь греко-католицьких священників у громадському та політичному житті Галичини. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що значна частина духовенства брала участь у роботі представницьких органів влади, підтримувала українські політичні партії та сприяла організаційному становленню українського національного руху.

Доцільно визначити історичне значення діяльності греко-католицької церкви для процесу українського націєтворення, наголосивши, що вона стала одним із найважливіших інститутів збереження та розвитку української національної ідентичності на західноукраїнських землях.

У відповіді необхідно використати поняття: «Просвіта», «культурно-просвітницький рух», «національна ідентичність», «громадсько-політична діяльність», «християнський суспільний рух».

Ключові дати та події

- 1833–1837 рр. – діяльність «Руської трійці».
- 1837 р. – видання альманаху «Русалка Дністровая».
- 1848 р. – утворення Головної Руської Ради.
- 1848 р. – початок видання газети «Зоря Галицька».
- 1868 р. – заснування товариства «Просвіта».
- 1890-ті рр. – активізація участі духовенства в українському політичному русі.
- 1902 р. – масовий селянський страйк у Галичині за підтримки частини греко-католицького духовенства.
- 1900–1914 рр. – активна участь представників УГКЦ у громадсько-політичному житті західноукраїнських земель.

Персоналії

Михайло Левицький, Григорій Яхимович, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Сильвестр Сембратович, Андрей Шептицький, Олександр Барвінський, Кость Левицький.

Питання для самоконтролю

1. Яким було становище греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті Галичини?
2. Чому греко-католицьке духовенство стало провідною суспільною силою українців Галичини?
3. Яку роль відіграла Головна Руська Рада в українському національному русі?
4. Як діяльність «Руської трійці» вплинула на формування української національної свідомості?
5. У чому полягали відмінності між народовською та москвофільською течіями?
6. Якими були основні напрями культурно-просвітницької діяльності греко-католицької церкви?
7. Чому УГКЦ стала одним із ключових чинників українського націєтворення на західноукраїнських землях?
8. Яке значення для українського національного руху мала діяльність митрополита Андрея Шептицького?

Тема 6. ПОЛЬСЬКЕ («СІЧНЕВЕ») ПОВСТАННЯ ТА УКРАЇНСЬКИЙ РУХ

План

1. Причини, перебіг та наслідки Польського повстання 1863–1864 рр.
2. Ставлення українського національного руху до польського повстання.
3. Вплив подій 1863–1864 рр. на політику російського уряду щодо українського питання.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.

2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
4. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
5. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

6. Іванова Л. Г. Українська суспільно-політична думка XVIII – XIX ст.: напрямки, форми, тенденції. Наукові розвідки. Київ: Вид-во Київського нац. педуніверситету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 341 с.
7. Камеристий-Брайтенбюхер Р. Цар і українська література. Хто 150 років тому переконав Александра II підписати Емський указ і чому монарх зробив це за кордоном. NV. 05 червня 2026. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/emskiy-ukaz-hto-i-chomu-perekonav-carya-zaboroniti-ukrajinsku-movu-150-rokiv-tomu-50611920.html>
8. Когут З. Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / перекл. з англ. С. Грачової та ін.; наук. ред. Т. Курила та ін.; післямова В. Кравченка. Київ: Критика. 2004. 355 с.
9. Олійник С. В. Галицький фактор у боротьбі Російської імперії з польськими повстаннями XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Т. 29: До 70-річчя від дня народження акад. Валерія Смолія. С. 195-202. URL: <https://drive.google.com/file/d/1pXYt9qH4glxIPmIOVVRYO48Auxl0ViV/view>
10. Снайдер Т. Перетворення націй. Київ: Дух і Літера, 2012. 624 с.
11. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.
12. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.
13. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш, Х. Чушаак. Київ: Дух і Літера, 2013. 552 с.

Основні поняття та терміни

Січневе повстання, польський національно-визвольний рух, «білий» і «червоний» табори, національне питання, Правобережна Україна, українофільство, хлопоманство, Київська громада, Валуєвський циркуляр, русифікація, антиукраїнська політика, національне відродження, українсько-польські відносини.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час підготовки теми необхідно з'ясувати причини, основні етапи та наслідки Польського («Січневого») повстання 1863–1864 рр., розглядаючи його як важливий чинник суспільно-політичного розвитку Центрально-Східної Європи та одну з ключових подій, що вплинула на еволюцію українського національного руху. Особливу увагу слід звернути на складний характер українсько-польських відносин у середині XIX ст., проаналізувати різні підходи представників українського руху до оцінки повстання, причини неоднозначного ставлення української інтелігенції до польських державницьких прагнень і взаємозв'язок між польським визвольним рухом та процесами українського націєтворення. В історико-правовому аспекті необхідно розкрити правовий статус Правобережної України у складі Російської імперії, особливості імперської політики щодо польського та українського населення, механізми запровадження надзвичайних адміністративних заходів, репресивної політики та обмеження громадянських і національно-культурних прав після придушення повстання. Важливо проаналізувати вплив подій 1863–1864 рр. на трансформацію російської національної політики, зокрема посилення централізаційних і русифікаторських тенденцій, перегляд ставлення уряду до українського руху та формування нормативно-правових механізмів обмеження українського культурного життя, кульмінацією яких став Валуєвський циркуляр 1863 р. Необхідно також простежити, яким чином польське повстання вплинуло на подальший розвиток українського національного руху, сприяло його ідейному розмежуванню з польським визвольним проектом та посиленню прагнення до самостійного відстоювання національних інтересів. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що події 1863–1864 рр. стали важливим етапом формування модерної української політичної думки, визначили нові підходи імперської влади до українського питання та суттєво вплинули на подальшу еволюцію українського національного руху й міжнаціональних відносин у регіоні.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати міжнародну та внутрішньополітичну ситуацію в Російській імперії напередодні повстання. Доцільно визначити причини загострення польського національного питання після поразки Польщі наприкінці XVIII ст. та невдачі попередніх визвольних виступів.

Особливу увагу слід звернути на політичні цілі учасників повстання, оскільки саме прагнення відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. значною мірою визначило ставлення українського населення Правобережжя до польського визвольного руху.

Необхідно також проаналізувати діяльність «білих» і «червоних», форми боротьби повстанців та особливості перебігу подій на Правобережній Україні. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що українські губернії стали одним із театрів бойових дій, але повстання не отримало масової підтримки серед українського селянства.

Завершуючи відповідь, доцільно визначити причини поразки повстання та його наслідки для Польщі, Російської імперії та народів західних губерній.

У відповіді необхідно використати поняття: «Січневе повстання», «білі», «червоні», «національно-визвольний рух», «Правобережна Україна».

Методичні поради до другого питання

Під час розгляду цього питання необхідно насамперед з'ясувати особливості українсько-польських відносин у середині XIX ст. та визначити причини неоднозначного ставлення української інтелігенції до польського визвольного руху.

Особливу увагу слід звернути на діяльність хлопоманів та представників Київської громади. Це питання є принципово важливим, оскільки саме їхня позиція відображала процес формування модерної української національної свідомості та усвідомлення окремішності українських національних інтересів.

Необхідно також проаналізувати причини, через які більшість українських діячів не підтримала польське повстання. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що польські політичні кола переважно не визнавали права українців на окремий національний розвиток і розглядали українські землі як частину майбутньої відновленої Польської держави.

Доцільно визначити значення Польського повстання для формування самостійної політичної позиції українського руху та усвідомлення необхідності відстоювання власних національних інтересів.

У відповіді слід використати поняття: «хлопоманство», «Київська громада», «українофільство», «національна свідомість», «українсько-польські відносини».

Методичні поради до третього питання

Розглядаючи наслідки повстання для українського питання, необхідно проаналізувати зміни в національній політиці Російської імперії після придушення польського визвольного руху.

Особливу увагу слід звернути на причини видання Валуєвського циркуляра 1863 р. Це питання є важливим, оскільки російський уряд, пов'язуючи активізацію українського руху з польськими впливами, розпочав системну політику обмеження розвитку української культури та освіти.

Необхідно простежити вплив антиукраїнської політики на діяльність громадського руху та розвиток української національної ідеї. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що, попри урядові заборони, український рух продовжив свій розвиток, поступово переходячи до нових організаційних форм і методів діяльності.

Наприкінці відповіді доцільно визначити місце Польського повстання в історії українського національного руху, наголосивши, що події 1863-1864 рр. стали важливим чинником самоусвідомлення українського руху та водночас спричинили посилення антиукраїнської політики Російської імперії.

У відповіді необхідно використати поняття: «Валуєвський циркуляр», «русифікація», «національна політика», «антиукраїнська політика», «національне відродження».

Ключові дати та події

- 1830–1831 рр. – Листопадове повстання в Польщі.
- 1861 р. – селянська реформа в Російській імперії.
- 22 січня 1863 р. – початок Польського («Січневого») повстання.
- 1863–1864 рр. – перебіг Польського повстання на території Царства Польського, Литви, Білорусі та Правобережної України.
- 18 липня 1863 р. – видання Валуєвського циркуляра.
- 1864 р. – остаточне придушення Польського повстання.

Персоналії

Ромуальд Траугутт, Зигмунт Сераковський, Володимир Антонович, Тадей Рильський, Павло Чубинський, Михайло Драгоманов, Петро Валуєв, Олександр II.

Питання для самоконтролю

1. Які причини зумовили початок Польського («Січневого») повстання 1863–1864 рр.?

2. У чому полягали особливості перебігу повстання на Правобережній Україні?
3. Чому польське повстання не отримало широкої підтримки серед українського населення?
4. Якою була позиція хлопоманів і представників Київської громади щодо польського визвольного руху?
5. Чому більшість українських діячів не підтримала ідею відновлення Речі Посполитої?
6. Яким був вплив Польського повстання на розвиток української національної свідомості?
7. Чому після придушення повстання російський уряд посилив антиукраїнську політику?
8. Яке значення для українського руху мав Валуєвський циркуляр?

Тема 7. УКРАЇНА В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.

План

1. Передумови і характер революції.
2. Революційний рух в Україні у 1905–1907 рр.
3. Національно-визвольний рух в Україні у роки революції.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8-те вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
3. Кузнець Т. В. Історія України ХІХ століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
4. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

5. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
6. Глушковецький А. Л. Суспільно-політична боротьба в Подільській губернії під час виборів до ІV Державної Думи Російської імперії. *Наукові праці Кам'янець-Поділь-*

ського національного університету імені Івана Огієнка: *Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смолія. С. 286-298. URL:

<https://drive.google.com/file/d/1EBrqHmJI7wpxcJESVNQvrAP3VB7JHxsP/view>

7. Глушковецький А. Л. Трансформація державно-правової системи Російської імперії в 1905-1917 рр. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 517-531. (У співавторстві). URL: <https://drive.google.com/file/d/1-loOWHSXRq1QOxtj5fKeP3i0xXaGmz8u/view>
8. Дмитрушко В. М., Коцур А. П. Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р.: історіографія: монографія. Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2009. 243 с.
9. Дубінський В. А., Федьков О. М. Участь Української соціал-демократичної спілки в роботі загальноімперських з'їздів і конференцій РСДРП у 1905–1907 рр. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. № 2. 2021 (54). С. 45–55.
10. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. XIX століття. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 169-193.
11. Кульчицький В. Вплив російської революції на реформу виборчого права в Австро-Угорщині. *50 років першої російської революції*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. С. 308-318.
12. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. Кн. 2 / [НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2021. 818 с.
13. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.

Основні поняття та терміни

Російська революція 1905–1907 рр., революційна ситуація, парламентаризм, Маніфест 17 жовтня 1905 р., політичні свободи, страйк, повстання, профспілковий рух, селянський рух, український національний рух, автономія України, Державна дума, Українська думська громада, Український парламентський клуб, політична модернізація, конституціоналізм, національно-територіальна автономія.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Під час опрацювання теми необхідно з'ясувати передумови, характер та особливості перебігу Російської революції 1905–1907 рр., розглядаючи її як наслідок загострення соціально-економічних, політичних і національних суперечностей у Російській імперії та важливий етап політичної модернізації суспільства. Особливу увагу слід звернути на специфіку революційних подій в українських губерніях, масштаби робітничого, се-

лянського та військового рухів, а також на активізацію українського національного руху, який уперше отримав можливість легальної політичної та культурно-просвітницької діяльності. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати особливості державного устрою Російської імперії на початку ХХ ст., причини кризи самодержавної системи, зміст Манифесту 17 жовтня 1905 р., запровадження основ парламентаризму, зміни у виборчому законодавстві та розширення громадянських прав і свобод населення. Важливо простежити вплив революції на розвиток українського питання, з'ясувати значення легалізації української преси, культурно-освітніх товариств і політичних організацій, а також проаналізувати еволюцію вимог українського руху від культурно-національної автономії до розширення політичних прав і представництва. Необхідно також оцінити наслідки революції для подальшого розвитку українського суспільства, визначивши її роль у формуванні політичної культури, становленні багатопартійності, поширенні ідей парламентаризму та конституціоналізму. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що революція 1905–1907 рр. стала важливим етапом політизації українського суспільства, сприяла активізації національно-визвольного руху та створила передумови для подальшої боротьби українського народу за політичні права, національне самовизначення та власну державність.

Революція 1905–1907 рр. стала першим масштабним досвідом політичної мобілізації українського суспільства, сприяла легалізації українського національного руху, започаткувала традиції українського парламентаризму та підготувала ідейні й організаційні передумови Української революції 1917–1921 рр.

Методичні поради до першого питання

Передумови і характер революції

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати соціально-економічне та політичне становище Російської імперії на початку ХХ ст. і визначити причини виникнення революційної кризи.

Особливу увагу слід звернути на поєднання соціальних, політичних і національних суперечностей, оскільки саме їхня сукупність зумовила революційний вибух 1905 р. та визначила багатокomпонентний характер революції.

Необхідно проаналізувати:

- які наслідки мала російсько-японська війна для внутрішньополітичного становища імперії;

- чому самодержавна система втрачала суспільну підтримку;
- які вимоги висували робітники, селяни та національні рухи;
- чому революцію визначають як буржуазно-демократичну;
- як українське питання вписувалося в загальноімперську революційну кризу.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що передумови революції дозволяють зрозуміти взаємозв'язок соціальних і національних процесів на українських землях.

Основні дати та факти

- 1904–1905 рр. – російсько-японська війна;
- 9 січня 1905 р. – «Кривава неділя»;
- січень 1905 р. – початок революції.

Персоналії

Микола II, Георгій Гапон.

Методичні поради до другого питання

Революційний рух в Україні у 1905–1907 рр.

Розглядаючи це питання, необхідно визначити особливості перебігу революційних подій на українських землях.

Особливу увагу слід звернути на масовий характер революційного руху в Україні, оскільки в революційні події були залучені робітники, селяни, військовослужбовці та студентська молодь.

Необхідно проаналізувати:

- які форми набув робітничий рух в Україні;
- у чому проявлявся селянський протест;
- які виступи відбулися в армії та на флоті;
- яке значення мало повстання на броненосці «Потьомкін»;
- як революційні події вплинули на суспільно-політичну активність населення.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що революція стала важливим етапом політичної соціалізації українського суспільства.

Основні дати та факти

- червень 1905 р. – повстання на броненосці «Потьомкін»;
- грудень 1905 р. – збройні повстання в містах імперії;
- 1905–1907 рр. – масові страйки та селянські виступи в Україні.

Персоналії

Петро Шмідт, Опанас Матюшенко.

Методичні поради до третього питання

Національно-визвольний рух в Україні у роки революції

Розпочинаючи відповідь, необхідно визначити особливості розвитку українського національного руху в умовах революції.

Особливу увагу слід звернути на легалізацію українського культурного та політичного життя, оскільки революція вперше створила умови для відкритої діяльності українських організацій, преси та культурно-освітніх товариств.

Необхідно проаналізувати:

- які нові можливості отримав український рух після Маніфесту 17 жовтня 1905 р.;
- чому почалося масове створення українських громадських організацій;
- яке значення мало виникнення української преси;
- які вимоги висували українські політичні партії;
- чому питання автономії України стало центральним у політичних програмах українського руху.

Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що революція сприяла перетворенню українського руху з переважно культурницького на масовий політичний рух.

Основні дати та факти

- 17 жовтня 1905 р. – Маніфест про громадянські свободи;
- 1905 р. – початок легального українського друку;
- 1905–1907 рр. – активізація українського національного руху.

Персоналії

Михайло Грушевський, Борис Грінченко, Сергій Єфремов.

Питання для самоконтролю

1. Чи була Російська революція 1905–1907 рр. неминучим наслідком кризи самодержавної системи?
2. Чому революційний рух в Україні набув особливо масового характеру порівняно з попередніми періодами суспільної боротьби?
3. Чи можна вважати революцію 1905–1907 рр. початком перетворення українського руху на масовий політичний національний рух?

Тема 8. УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ДУМ РОСІЇ

План

1. Особливості формування та діяльності Державних дум Російської імперії.
2. Українські парламентські громади в I–IV Державних думах.
3. Значення парламентської діяльності українських депутатів для розвитку українського руху.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
3. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
4. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

5. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
6. Глушковецький А. Л. Суспільно-політична боротьба в Подільській губернії під час виборів до IV Державної Думи Російської імперії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смолія. С. 286–298. URL: <https://drive.google.com/file/d/1EBrqHmJl7wpxcJESVNQvrAP3VB7JHxsP/view>
7. Глушковецький А. Л. Трансформація державно-правової системи Російської імперії в 1905–1917 рр. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Історичні науки. 2018. Вип. 11. С. 517–531. (У співавторстві). URL: <https://drive.google.com/file/d/1-foOWHSXRq1QOxtj5fKeP3i0xXaGmz8u/view>
8. Дмитрушко В. М., Коцур А. П. Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р.: історіографія: монографія. Київ–Чернівці: Книги–XXI, 2009. 243 с.
9. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимзації культурної історії України. XIX століття. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 169–193.
10. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. Кн. 2 / [НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2021. 818 с.

11. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.

Основні поняття та терміни

Перша російська революція, парламентаризм, Державна дума, Маніфест 17 жовтня 1905 р., виборче право, виборчий закон, українська парламентська громада, депутатська фракція, автономія України, українізація освіти, українське питання, політична партія, конституціоналізм, парламентарна діяльність.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Працюючи над вивченням теми необхідно з'ясувати передумови виникнення парламентаризму в Російській імперії, особливості формування та діяльності Державних дум як представницьких органів влади, а також визначити місце українського парламентського представництва в розвитку національного руху на початку XX ст. Особливу увагу слід звернути на суперечливий характер російського парламентаризму, який поєднував елементи конституційних перетворень із збереженням самодержавної системи влади та значними обмеженнями виборчих і політичних прав населення. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати зміст Маніфесту 17 жовтня 1905 р., Основних державних законів Російської імперії 1906 р., особливості виборчого законодавства, компетенцію Державних дум та їхні взаємовідносини з імператором і урядом. Важливо розкрити діяльність українських парламентських громад у I–IV Державних думах, простежити еволюцію їхніх програмних вимог, зокрема щодо запровадження національно-територіальної автономії України, забезпечення мовних прав, розвитку української освіти, місцевого самоврядування та розширення громадянських свобод. Необхідно також проаналізувати значення парламентської діяльності українських депутатів для політичної консолідації українського руху, формування традицій легальної політичної боротьби, набуття досвіду парламентської діяльності та вироблення концепцій українського державотворення. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що участь українців у роботі Державних дум стала важливим етапом розвитку українського парламентаризму, сприяла політизації українського суспільства, формуванню національної політичної еліти та створила передумови для подальшої боротьби за національне самовизначення й державну незалежність України.

Участь українців у діяльності Державних дум стала першою спробою системного парламентського представництва українських національних інтересів у Російській імперії. Незважаючи на обмежені повноваження Думи та незначні практичні результати, саме в цей період було сформульовано основні політичні вимоги українського руху, набуто досвід легальної парламентської боротьби та підготовлено підґрунтя для майбутніх державотворчих процесів.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати суспільно-політичну ситуацію в Російській імперії напередодні Першої російської революції 1905–1907 рр. Доцільно визначити причини кризи самодержавної системи, зростання соціального невдоволення та активізації національних рухів.

Особливу увагу слід звернути на Маніфест 17 жовтня 1905 р. та створення Державної думи. Це питання є принципово важливим, оскільки саме внаслідок революційних подій Російська імперія вперше отримала представницький законодавчий орган, а український рух – можливість легально порушувати національні питання на загальнодержавному рівні.

Необхідно також проаналізувати особливості виборчої системи та компетенцію Державних дум. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що обмежені повноваження парламенту та недемократичний характер виборчого законодавства значною мірою визначали ефективність парламентської діяльності українських депутатів.

Наприкінці відповіді доцільно показати особливості діяльності I–IV Державних дум та причини їхнього конфлікту із самодержавною владою.

У відповіді необхідно використати поняття: «парламентаризм», «Державна дума», «Маніфест 17 жовтня», «виборче право», «конституціоналізм».

Методичні поради до другого питання

Під час підготовки відповіді необхідно визначити склад, основні напрями діяльності та програмні вимоги українських парламентських громад у I–IV Державних думах.

Особливу увагу слід звернути на діяльність Української парламентської громади в I та II Державних думах. Це питання є важливим, оскільки саме українські депутати вперше на загальноімперському рівні пору-

шили питання національно-територіальної автономії України, українізації освіти, використання української мови в адміністративних установах та розвитку національної культури.

Необхідно також проаналізувати політичні погляди та діяльність найвідоміших представників українських парламентських громад. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що парламентська діяльність українських депутатів засвідчила перехід українського руху до нових форм політичної боротьби та сприяла виробленню досвіду легальної парламентської діяльності.

Доцільно простежити зміни в діяльності українських депутатів після запровадження нового виборчого закону 3 червня 1907 р., який значно обмежив представництво демократичних і національних сил у парламенті.

У відповіді слід використати поняття: «Українська парламентська громада», «автономія України», «українське питання», «депутатська фракція», «парламентська боротьба».

Методичні поради до третього питання

Розглядаючи значення діяльності українських депутатів у Державних думах, необхідно визначити її місце в процесі політизації українського національного руху на початку ХХ ст.

Особливу увагу слід звернути на те, що парламентська діяльність сприяла поширенню українського питання за межі національного руху та перетворила його на предмет широкого суспільно-політичного обговорення в Російській імперії. Саме тому діяльність українських депутатів стала важливим етапом легітимізації українських національних вимог.

Необхідно також проаналізувати значення парламентської трибуни для популяризації ідей української автономії, розвитку української освіти та культури. Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що попри обмежені результати практичної діяльності українські депутати змогли сформулювати та публічно обґрунтувати основні політичні вимоги українського руху.

Наприкінці відповіді доцільно визначити історичне значення участі українців у роботі Державних дум, наголосивши, що парламентська діяльність сприяла формуванню політичної культури, розвитку національного представництва та підготовці українських діячів до майбутніх державотворчих процесів доби Української революції 1917–1921 рр.

У відповіді необхідно використати поняття: «політичне представництво», «автономія України», «політична культура», «національний рух», «парламентська діяльність».

Ключові дати та події

- 9 січня 1905 р. – «Кривава неділя» в Санкт-Петербурзі.
- 17 жовтня 1905 р. – видання Маніфесту про вдосконалення державного порядку.
- Квітень – липень 1906 р. – діяльність I Державної думи.
- Лютий – червень 1907 р. – діяльність II Державної думи.
- 3 червня 1907 р. – державний переворот і зміна виборчого законодавства («Третьочервневий переворот»).
- 1907–1912 рр. – діяльність III Державної думи.
- 1912–1917 рр. – діяльність IV Державної думи.

Персоналії

Ілля Шраг, Андрій В'язлов, Павло Чижевський, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Дмитро Дорошенко, Андрій Ніковський, Микола II.

Питання для самоконтролю

1. Які причини зумовили появу парламентаризму в Російській імперії?
2. Яке значення для розвитку політичної системи Російської імперії мав Маніфест 17 жовтня 1905 р.?
3. Якими були особливості формування та діяльності I–IV Державних дум?
4. Чому українські депутати об'єднувалися в парламентські громади?
5. Які основні вимоги висували представники українських парламентських громад?
6. Яким чином Третьочервневий переворот вплинув на представництво українців у Державних думах?
7. Яке значення мала парламентська діяльність українських депутатів для розвитку українського руху?
8. Чому досвід парламентської діяльності початку XX ст. став важливим для подальших державотворчих процесів в Україні?

Тема 9. БОРОТЬБА ЗА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В АВСТРО- УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

План

1. Представництво українців у Галицькому сеймі та парламенті Австро-Угорщини.
2. Основні напрями парламентської діяльності українських політичних сил.
3. Значення парламентської боротьби для захисту національних прав українців.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
5. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. 2-ге вид., доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.

Допоміжна література

6. Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 229 с.
7. Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4(43). С. 45–53.
8. Гончарук Т. З історії виборчого руху галицьких українців на рубежі XIX – XX ст. *Нова політика*. 1998. № 1. С. 26–34.

9. Дмитрушко В. М., Коцур А. П. Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р.: історіографія: монографія. Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2009. 243 с.
10. Кульчицький В. Вплив російської революції на реформу виборчого права в Австро-Угорщині. *50 років першої російської революції*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. С. 308-318.
11. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с.
12. Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2008. 320 с.

Основні поняття та терміни

Парламентаризм, конституційна монархія, Австро-Угорщина, Галицький сейм, Державна рада (Райхсрат), куріальна виборча система, виборча реформа, парламентське представництво, національне представництво, народовці, москвофіли, Руський клуб, українські політичні партії, «нова ера», національна автономія, українське питання.

Методичні рекомендації до підготовки теми

В ході опрацювання теми необхідно з'ясувати особливості боротьби українського населення західноукраїнських земель за політичні права в умовах конституційного розвитку Австро-Угорської імперії та визначити роль парламентських інституцій у процесі захисту національних інтересів українців. Особливу увагу слід звернути на специфіку правового статусу українців у Галичині, Буковині та Закарпатті, проаналізувати особливості виборчої системи, принципи формування представницьких органів влади та причини обмеженого політичного представництва українського населення. В історико-правовому аспекті необхідно розкрити конституційні засади функціонування Австро-Угорської монархії, компетенцію Галицького сейму та австрійського парламенту, порядок обрання депутатів і правові механізми відстоювання національних прав у межах чинного законодавства. Важливо простежити основні напрями діяльності українських парламентарів, зокрема боротьбу за реформування виборчого законодавства, розширення представництва українців в органах влади, забезпечення мовних прав, розвиток українського шкільництва, культури та місцевого самоврядування. Необхідно також проаналізувати значення парламентської боротьби для консолідації українського національного руху, формування політичної культури та набуття досвіду легальної політичної діяльності, звернувши увагу на роль українських депутатів у виро-

бленні концепцій національного представництва, громадянських прав і демократичного розвитку суспільства. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що боротьба українців за політичні права в Австро-Угорській імперії стала важливим етапом формування традицій українського парламентаризму, розвитку національної політичної еліти та підготовки суспільства до майбутніх державотворчих процесів і реалізації права українського народу на політичне самовизначення.

Парламентська діяльність західноукраїнських політиків була не лише формою представництва інтересів українців у державних органах, а й важливою школою політичного досвіду, компромісу та демократичної культури. Саме завдяки участі в роботі Галицького сейму та Райхсрату український рух виробив організаційні та політичні механізми, які стали важливим підґрунтям державотворчих процесів 1917–1921 рр.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати особливості політичного розвитку Австрійської імперії після революції 1848–1849 рр. та проаналізувати причини становлення представницьких органів влади. Доцільно показати, що конституційні перетворення другої половини XIX ст. створили для українців значно ширші можливості політичної діяльності, ніж у Російській імперії.

Особливу увагу слід звернути на особливості куріальної виборчої системи. Це питання є принципово важливим, оскільки нерівність виборчих прав та перевага польської шляхти в органах влади значною мірою обмежували представництво українського населення Галичини.

Необхідно також охарактеризувати представництво українців у Галицькому сеймі та парламенті Австро-Угорщини. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що участь українців у представницьких установах сприяла формуванню політичної еліти, розвитку парламентської культури та виробленню навичок легальної політичної боротьби.

Доцільно простежити динаміку зростання українського представництва після виборчої реформи 1907 р., яка запровадила загальне чоловіче виборче право.

У відповіді необхідно використати поняття: «Галицький сейм», «Райхсрат», «куріальна система», «парламентаризм», «виборча реформа».

Методичні поради до другого питання

Розглядаючи діяльність українських депутатів, необхідно визначити основні напрями парламентської боротьби українських політичних сил у Галичині та Буковині.

Особливу увагу слід звернути на боротьбу за розширення освітніх прав українців. Це питання є важливим, оскільки вимоги відкриття українських шкіл, кафедр у Львівському університеті та заснування українського університету стали одним із центральних напрямів діяльності українського представництва.

Необхідно також проаналізувати боротьбу за реформування виборчої системи, розширення представництва українців в органах влади та вирішення аграрного питання. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме парламентська діяльність сприяла політичній мобілізації українського населення та зміцненню позицій українських політичних партій.

Доцільно охарактеризувати співпрацю та протистояння українських депутатів із польськими політичними силами. Особливу увагу слід звернути на політику «нової ери», оскільки вона стала спробою досягнення українсько-польського компромісу шляхом парламентських методів боротьби.

У відповіді слід використати поняття: «Руський клуб», «нова ера», «національне представництво», «політична партія», «український університет».

Методичні поради до третього питання

Під час підготовки відповіді необхідно визначити місце парламентської діяльності в процесі українського націєтворення та розвитку політичної культури західноукраїнського суспільства.

Особливу увагу слід звернути на значення парламентаризму для формування української політичної еліти. Це питання є принципово важливим, оскільки саме участь у роботі представницьких органів влади сприяла появі покоління українських політичних діячів, які згодом очолили державотворчі процеси доби Української революції та Західноукраїнської Народної Республіки.

Необхідно також показати роль парламентської боротьби у захисті національних прав українців. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме парламентські методи боротьби дали змогу українцям легально порушувати питання розвитку освіти, мови, культури та політичного самоврядування.

Наприкінці відповіді доцільно зробити висновок, що парламентська діяльність західноукраїнського населення стала важливим чинником політизації українського руху, сприяла розвитку демократичних традицій та підготувала українське суспільство до майбутніх державотворчих процесів.

У відповіді необхідно використати поняття: «політична культура», «національні права», «парламентська боротьба», «національна автономія», «політична еліта».

Ключові дати та події

- 1848 р. – створення Головної Руської Ради.
- 1861 р. – початок діяльності Галицького крайового сейму.
- 1867 р. – утворення Австро-Угорської монархії.
- 1890 р. – проголошення політики «нової ери» в українсько-польських відносинах.
- 1899 р. – утворення Української національно-демократичної партії (УНДП).
- 1907 р. – запровадження загального чоловічого виборчого права до Райхсрату.
- 1907–1914 рр. – активізація парламентської діяльності українських політичних партій.
- 1910–1914 рр. – боротьба за відкриття українського університету у Львові.

Персоналії

Юліан Романчук, Олександр Барвінський, Кость Левицький, Євген Олесницький, Іван Франко, Михайло Павлик, Михайло Грушевський, Кирило Трильовський, Теофіл Окуневський.

Питання для самоконтролю

1. *Які особливості мав парламентаризм в Австро-Угорській імперії?*
2. *Чому представництво українців у Галицькому сеймі було обмеженим?*
3. *Яке значення для українців мала діяльність у парламенті Австро-Угорщини?*
4. *Які питання були пріоритетними в діяльності українських депутатів?*
5. *У чому полягала сутність політики «нової ери»?*

6. Яким чином виборча реформа 1907 р. вплинула на українське представництво?
7. Чому боротьба за український університет у Львові стала важливим етапом українського національного руху?
8. Яке значення парламентська діяльність західноукраїнських політиків мала для майбутніх державотворчих процесів?

Тема 10. РЕАЛІЗАЦІЯ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

План

1. Передумови та основні положення століпінської аграрної реформи.
2. Особливості реалізації аграрної реформи на українських землях.
3. Соціально-економічні наслідки століпінських перетворень.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
4. Гуржій О., Реєнт О., Шапошнікова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України. 2018. 365 с.
5. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
6. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.
7. Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху другого утвердження капіталізму: монографія. Ніжин: Лисенко М. М., 2024. 615 с.

Допоміжна література

8. Криськов А. А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: монографія. Тернопіль: Астон, 2014. 324 с.

9. Наддніпрянська минувшина XVIII – XX століття. Черкаси: Вертиль, видавець Кандич С. Г., 2018. 300 с.
10. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. 436 с.
11. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. Кн. 2 / [НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2021. 818 с.

Основні поняття та терміни

Аграрне питання, Столипінська аграрна реформа, хутір, відруб, селянська громада, землеволодіння, землекористування, селянський банк, переселенська політика, аграрне перенаселення, кооперативний рух, модернізація сільського господарства, товарне виробництво, фермерський тип господарства.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Працюючи над темою необхідно з'ясувати передумови, зміст та наслідки столипінської аграрної реформи, розглядаючи її як одну з найважливіших спроб модернізації соціально-економічного та правового устрою Російської імперії на початку XX ст. Особливу увагу слід звернути на взаємозв'язок між аграрним питанням, революційними подіями 1905–1907 рр. та прагненням імперського уряду створити соціальну опору самодержавства шляхом формування прошарку заможних селян-власників. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати нормативно-правові засади реформи, зокрема указ від 9 листопада 1906 р. та закон від 14 червня 1910 р., які закріпили право селян на вихід із общини, приватну власність на землю та створення хутірських і відрубних господарств. Важливо розкрити специфіку реалізації реформи в українських губерніях, звернувши увагу на особливості землеволодіння, вищий рівень товарності сільського господарства, активні процеси хуторизації та переселенську політику уряду, яка стала одним із засобів зменшення аграрного перенаселення. Необхідно також проаналізувати соціально-економічні наслідки столипінських перетворень, визначити їхній вплив на розвиток ринкових відносин, майнову диференціацію селянства, прискорення капіталістичних процесів у сільському господарстві та загострення соціальних суперечностей у селі. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що столипінська аграрна реформа стала важливим етапом правової та соціально-економічної модернізації українських земель у складі Російської імперії, сприяла утвердженню інституту приват-

ної земельної власності, трансформації традиційних форм землекористування та створила передумови для подальших суспільно-політичних змін і розвитку українського села на початку ХХ ст.

Столипінська аграрна реформа була одночасно модернізаційним і консервативним проєктом: з одного боку, вона сприяла розвитку ринкових відносин і підприємницького селянства, а з іншого – мала на меті зміцнення соціальної опори самодержавства. Саме ця суперечливість значною мірою визначила як часткові успіхи, так і обмежені результати реформи на українських землях.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати стан сільського господарства Російської імперії на початку ХХ ст. та визначити причини загострення аграрного питання. Доцільно звернути увагу на малоземелля селян, аграрне перенаселення, низький рівень продуктивності праці та збереження пережитків кріпосницької системи.

Особливу увагу слід звернути на зв'язок між аграрним питанням і революційними подіями 1905–1907 рр. Це питання є принципово важливим, оскільки саме селянські виступи продемонстрували необхідність проведення системних реформ у сільському господарстві та пошуку шляхів стабілізації суспільно-політичної ситуації в імперії.

Необхідно також проаналізувати основні положення столипінської аграрної реформи. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що її головною метою було створення прошарку заможних селян-власників як соціальної опори самодержавства та прискорення модернізації аграрного сектору.

У відповіді доцільно використати поняття: «аграрне питання», «селянська громада», «приватна власність», «хутір», «відруб», «фермерський тип господарства».

Методичні поради до другого питання

Розглядаючи реалізацію реформи на українських землях, необхідно визначити особливості аграрних відносин у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. та пояснити причини порівняно високих темпів проведення реформи в українських губерніях.

Особливу увагу слід звернути на процес виходу селян із громади та утворення хутірських і відрубних господарств. Це питання є важливим, оскільки саме українські губернії стали одним із регіонів найактивнішого

впровадження індивідуального землеволодіння, що сприяло поширенню ринкових відносин у сільському господарстві.

Необхідно також проаналізувати переселенську політику уряду. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що переселення українських селян до Сибіру, Казахстану та Далекого Сходу було одним із засобів розв'язання аграрного перенаселення, але водночас мало складні соціальні та демографічні наслідки.

Доцільно визначити роль Селянського банку та кооперативного руху в процесі реформування аграрного сектору, оскільки саме ці інституції сприяли розвитку підприємницьких форм господарювання та адаптації селян до ринкових умов.

У відповіді необхідно використати поняття: «переселенська політика», «Селянський банк», «кооперація», «аграрне перенаселення», «товарне виробництво».

Методичні поради до третього питання

Під час підготовки відповіді необхідно проаналізувати економічні та соціальні наслідки століпінської аграрної реформи для українських губерній.

Особливу увагу слід звернути на модернізацію сільського господарства. Це питання є принципово важливим, оскільки реформа сприяла зростанню товарності сільськогосподарського виробництва, поширенню нових методів господарювання та розвитку ринкових відносин.

Необхідно також визначити соціальні наслідки реформи. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що поряд із формуванням прошарку заможного селянства відбувалося майнове розшарування села, зростання кількості безземельних селян та посилення міграційних процесів.

Наприкінці відповіді доцільно дати загальну оцінку результатам століпінської реформи. Особливу увагу слід звернути на дискусійний характер оцінок її ефективності, оскільки, попри певні успіхи в модернізації аграрного сектору, реформа не змогла остаточно вирішити аграрне питання та усунути соціальну напруженість у селі.

У відповіді необхідно використати поняття: «модернізація», «майнове розшарування», «ринкові відносини», «соціальна мобільність», «аграрна криза».

Ключові дати та події

- 9 листопада 1906 р. – видання указу про право селян на вільний вихід із громади.

- 1906–1911 рр. – проведення століпінської аграрної реформи.
- 14 червня 1910 р. – закон про ліквідацію общинного землеволодіння.
- 29 травня 1911 р. – закон «Про землеустрій».
- 1906–1914 рр. – активне переселення селян до азійської частини Російської імперії.
- 1911 р. – вбивство Петра Столипіна в Києві.

Персоналії

Петро Столипін, Микола II, Олександр Ізвольський, Михайло Туган-Барановський, Борис Мартос, Євген Чикаленко.

Питання для самоконтролю

1. Які причини зумовили необхідність проведення аграрної реформи на початку XX ст.?
2. У чому полягала головна мета століпінської аграрної реформи?
3. Чому українські губернії стали одним із регіонів найактивнішого проведення реформи?
4. У чому полягали відмінності між хутором і відрубом?
5. Яку роль у проведенні реформи відігравали Селянський банк і переселенська політика?
6. Якими були економічні наслідки століпінських перетворень?
7. Як реформа вплинула на соціальну структуру українського села?
8. Чому століпінська аграрна реформа не змогла остаточно розв'язати аграрне питання в Російській імперії?

Тема 11. УКРАЇНА В РОКИ РЕАКЦІЇ

План

1. Політичний режим Російської імперії після революції 1905–1907 рр.
2. Політика російського уряду щодо українського національного руху в роки реакції.
3. Суспільно-політичне становище українських земель у 1907–1914 рр.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8 вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
2. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
3. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.

Допоміжна література

4. Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності / відп. ред. П. С. Сохань. Київ: Наукова думка, 1993. 246 с.
5. Камеристий-Брайтенбюхер Р. Цар і українська література. Хто 150 років тому переконав Александра II підписати Емський указ і чому монарх зробив це за кордоном. NV. 05 червня 2026. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/emskiy-ukaz-hto-i-chomu-perekonav-carya-zaboroniti-ukrajinsku-movu-150-rokiv-tomu-50611920.html>
6. Наддніпрянська минушина XVIII – XX століття. Черкаси: Вертиль, видавець Кандич С. Г., 2018. 300 с.
7. Терещенко Ю. Довге XIX століття: спротив асиміляції. Київ: Темпора, 2022. 840 с.
8. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.
9. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.
10. Філерська служба в Російській імперії: Документи та матеріали (друга половина XIX ст. – 1917 р.): / відп. ред. О.Н. Ярмиш, В.М. Чисніков; авт.-упоряд. В.М. Чисніков; упоряд. Т.О. Проценко, С.Г. Лаптев. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ: "МП Леся", 2010. 656 с.
11. Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження. У 2 кн. Кн. II / Наук. ред. Ярмиш О. Н. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків: Мачулін, 2014. 624 с.

Основні поняття та терміни

Третьочервневий переворот, політична реакція, контрреформи, державний переворот, виборчий закон, репресії, русифікація, українське питання, український національний рух, культурно-просвітницькі товариства, політичні партії, легальна діяльність, модернізація.

Методичні рекомендації до підготовки теми

Вивчення цієї теми передбачає з'ясування особливостей суспільно-політичного розвитку українських земель у період політичної реакції після завершення революції 1905–1907 рр., розглядаючи його як етап часткового згортання реформаторських перетворень і посилення авторитарних тенденцій у державній політиці Російської імперії. Особливу увагу слід звернути на трансформацію політичного режиму після Третьочервневого перевороту 1907 р., причини посилення репресивної політики та прагнення імперської влади відновити контроль над суспільно-політичним життям і національними рухами. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати зміни у виборчому законодавстві, механізми обмеження представницьких інституцій, діяльність органів адміністративного нагляду та правові засоби боротьби уряду з опозиційними й національними рухами. Важливо розкрити особливості політики російського уряду щодо українського національного руху, з'ясувати причини посилення русифікаційного курсу, адміністративних переслідувань українських культурно-освітніх організацій, обмеження використання української мови та перешкоджання розвитку українського друкованого слова й громадських об'єднань. Необхідно також проаналізувати суспільно-політичне становище українських земель у 1907–1914 рр., звернувши увагу на процеси політичної консолідації українського руху, діяльність українських партій і громадських організацій, поширення державницьких ідей та вплив міжнародної ситуації напередодні Першої світової війни. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що період реакції, незважаючи на посилення імперського контролю та обмеження національних прав, став важливим етапом накопичення політичного досвіду українського руху, подальшого формування національної політичної еліти та визрівання передумов майбутніх державотворчих процесів в Україні.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно охарактеризувати наслідки революції 1905–1907 рр. та причини переходу самодержавства до політики реакції.

Особливу увагу слід звернути на Третьочервневий переворот 1907 р., оскільки саме ця подія означала фактичне згортання революційних здобутків, обмеження представницьких інститутів та посилення авторитарного характеру влади.

Необхідно також проаналізувати новий виборчий закон, політику уряду щодо опозиційних партій та громадських організацій. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що обмеження політичних прав населення визначило подальший розвиток суспільно-політичного життя імперії аж до початку Першої світової війни.

У відповіді доцільно використати поняття: «політична реакція», «Третьочервневий переворот», «репресії», «державний переворот», «авторитаризм».

Методичні поради до другого питання

Під час розгляду цього питання необхідно визначити основні напрями політики російського уряду щодо українського руху в 1907–1914 рр.

Особливу увагу слід звернути на посилення русифікаторської політики, оскільки уряд розглядав український національний рух як загрозу територіальній цілісності імперії.

Необхідно проаналізувати ліквідацію українських культурно-просвітницьких товариств, обмеження українського друку та переслідування діячів українського руху. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що саме в цей період остаточно сформувалося переконання української інтелігенції щодо неможливості повноцінного національного розвитку в умовах самодержавної системи.

Доцільно також звернути увагу на діяльність П. Столипіна та його ставлення до українського питання.

У відповіді слід використати поняття: «русифікація», «українське питання», «національний рух», «культурно-просвітницька діяльність».

Методичні поради до третього питання

Розглядаючи суспільно-політичне становище українських земель у 1907–1914 рр., необхідно проаналізувати особливості економічного розвитку, діяльність політичних партій та громадських організацій.

Особливу увагу слід звернути на суперечливість цього періоду, оскільки поряд із політичними переслідуваннями відбувалося економічне піднесення, розвиток кооперативного руху та поширення національної свідомості.

Необхідно також простежити процес політизації українського руху та посилення самостійницьких тенденцій. Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що саме напередодні Першої світової війни були сформовані ідейні та організаційні передумови майбутніх державотворчих процесів.

Ключові дати та події

- 3 червня 1907 р. – Третьочервневий переворот.
- 1907–1914 рр. – період політичної реакції в Російській імперії.
- 1910 р. – циркуляр П. Столипіна про заборону діяльності «інородницьких» товариств.
- 1912 р. – вибори до IV Державної думи.
- 1914 р. – заборона відзначення 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

Персоналії

Петро Столипін, Микола II, Сергій Єфремов, Михайло Грушевський, Андрій Ніковський, Симон Петлюра.

Питання для самоконтролю

1. Якими були наслідки Третьочервневого перевороту?
2. У чому проявлялася політика реакції після революції 1905–1907 рр.?
3. Чому російський уряд посилив антиукраїнську політику?
4. Як політика реакції вплинула на український національний рух?
5. У чому полягала суперечливість розвитку українських земель у 1907–1914 рр.?

Тема 12. ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІ РУХИ ТА ТРУДОВА ЕМІГРАЦІЯ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

План

1. Причини та основні напрями переселенських і міграційних процесів.
2. Особливості трудової еміграції українців наприкінці XIX – на початку XX ст.
3. Формування української діаспори та збереження національної ідентичності за кордоном.

Рекомендована література та джерела

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
4. Гуржій О., Реєнт О., Шапошнікова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України. 2018. 365 с.
5. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
6. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. 2-ге вид., доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.
7. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.
8. Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху другого утвердження капіталізму: монографія. Ніжин: Лисенко М. М., 2024. 615 с.

Допоміжна література

9. Наддніпрянська минушина XVIII – XX століття. Черкаси: Вертиль, видавець Кандич С. Г., 2018. 300 с.
10. Терещенко Ю. Довге XIX століття: спротив асиміляції. Київ: Темпора, 2022. 840 с.
11. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.

Основні поняття та терміни

Міграція, переселення, трудова еміграція, еміграція, імміграція, аграрне перенаселення, колонізація, діаспора, етнічна ідентичність, адаптація, асиміляція, національна свідомість, українські поселення.

Методичні рекомендації до підготовки теми

При підготовці цієї теми необхідно з'ясувати причини, масштаби та основні напрями переселенських і міграційних процесів з українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст., розглядаючи їх як важливий наслідок соціально-економічної модернізації, аграрного перенаселення та нерівномірності економічного розвитку українських регіонів у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Особливу увагу слід звернути на взаємозв'язок між аграрним питанням, процесами індустріалізації, соціальною мобільністю населення та формуванням нових міграційних стратегій українського селянства. В історико-правовому аспекті необхідно проаналізувати державну переселенську політику Російської імперії, правові засади внутрішньої та зовнішньої міграції населення, умови організації переселенського руху до малозаселених регіонів імперії, а також особливості правового становища українських емігрантів у країнах поселення. Важливо розкрити специфіку трудової еміграції українців до країн Європи та Америки, з'ясувати причини її масового характеру, соціальний склад емігрантів, особливості адаптації до нових умов життя та праці, а також вплив міграційних процесів на економічний і демографічний розвиток українських земель. Необхідно також проаналізувати процес формування української діаспори як нового соціокультурного та суспільно-політичного явища, звернувши увагу на створення українських громадських, культурно-просвітницьких і релігійних організацій за кордоном, механізми збереження національної ідентичності, мови, традицій та історичної пам'яті в умовах іншого етнокультурного середовища. Опрацювання теми має сприяти усвідомленню того, що переселенські рухи та

трудова еміграція стали важливими чинниками соціально-економічної історії України, сприяли формуванню численної української діаспори та створили передумови для поширення української національної ідеї за межами етнічних українських земель, перетворивши закордонне українство на важливий елемент світового українського співтовариства та один із чинників збереження національної самобутності українського народу.

Переселенські рухи та трудова еміграція були не лише наслідком соціально-економічних проблем українських земель, а й одним із чинників формування світового українства, оскільки саме в цей період виникли перші потужні осередки української діаспори, які згодом стали важливими центрами збереження національної ідентичності та підтримки української справи за кордоном.

Методичні поради до першого питання

Розпочинаючи відповідь, необхідно проаналізувати соціально-економічне становище українських земель наприкінці XIX ст. та визначити причини масових переселенських рухів.

Особливу увагу слід звернути на аграрне перенаселення, малоземелля та соціальне розшарування селянства, оскільки саме вони стали головними чинниками міграційних процесів.

Необхідно також охарактеризувати основні напрями переселення українців. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що переселенські потоки мали різний характер: внутрішньоімперську колонізацію (Сибір, Далекий Схід, Казахстан) та еміграцію до країн Америки й Західної Європи.

У відповіді необхідно використати поняття: «аграрне перенаселення», «переселення», «колонізація», «еміграція».

Методичні поради до другого питання

Під час підготовки відповіді необхідно визначити особливості української трудової еміграції наприкінці XIX – на початку XX ст.

Особливу увагу слід звернути на причини масової еміграції населення Галичини, Буковини та Закарпаття до США, Канади, Бразилії та Аргентини, оскільки саме західноукраїнські землі стали головним регіоном формування української трудової еміграції.

Необхідно проаналізувати соціальний склад емігрантів, умови їхнього життя та праці за кордоном. Особливу увагу цьому питанню слід приділити тому, що більшість емігрантів становили малоземельні та беззе-

мельні селяни, які були змушені шукати нові можливості для економічного виживання.

Доцільно також показати позитивні та негативні наслідки еміграції для українського суспільства.

У відповіді слід використати поняття: «трудова еміграція», «заробітчанство», «емігрант», «соціальна мобільність».

Методичні поради до третього питання

Розглядаючи процес формування української діаспори, необхідно визначити основні країни її поширення та особливості розвитку українських громад за кордоном.

Особливу увагу слід звернути на збереження національної ідентичності українців у країнах поселення, оскільки саме створення церковних, освітніх, культурних і громадських організацій сприяло збереженню мови, традицій та національної самосвідомості.

Необхідно також проаналізувати роль української діаспори в розвитку українського національного руху. Особливу увагу цьому аспекту слід приділити тому, що діаспорні осередки стали важливими центрами поширення української національної ідеї та підтримки визвольних прагнень українського народу.

Наприкінці відповіді доцільно зробити висновок про те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. було закладено основи світової української діаспори, яка в подальшому відіграла важливу роль у збереженні української національної ідентичності та підтримці українського державотворення.

Ключові дати та події

- 1870–1880-ті рр. – початок масової еміграції із західноукраїнських земель.
- 1891 р. – прибуття перших українських поселенців до Канади.
- 1890–1914 рр. – масова трудова еміграція українців до країн Америки.
- 1906–1914 рр. – активне переселення українських селян до Сибіру та Далекого Сходу.
- 1914 р. – завершення першого етапу масової української еміграції у зв'язку з початком Першої світової війни.

Персоналії

Іван Пилипів, Василь Єлиняк, Кирило Геник, Йосип Олеськів, Михайло Грушевський, Іван Франко.

Питання для самоконтролю

1. Які причини зумовили масові міграційні процеси з українських земель наприкінці XIX ст.?
2. Якими були основні напрями переселення українців?
3. Чому масова трудова еміграція найбільше охопила західноукраїнські землі?
4. Якими були особливості життя українських емігрантів за кордоном?
5. Як формувалася українська діаспора?
6. Яке значення для збереження національної ідентичності мали українські організації за кордоном?
7. Яку роль відіграла українська діаспора в розвитку українського національного руху?

ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Українські ресурси Кримської війни. Внесок населення українських губерній у економічне забезпечення російської армії.
2. Вплив Кримської війни на долю кримських татар та їх наймасовіша вимушена еміграція (1853–1883 рр.)
3. Поширення та вплив слов'янофільських ідей на суспільно-політичну думку в Україні в середині XIX ст.
4. Розвиток українського руху в умовах конституційних перетворень в Австрійській (Австро-Угорській з 1867 р.) імперії на початку 1850-х – у 70 роках XIX ст.: «бахівська реакція», боротьба за автономний статус Галичини у складі Габсбурзької монархії.
5. Структуризації українського руху за ідеологічними ознаками. Поява та діяльність радикального угруповання українського національного руху в умовах політики «Нової ери».
6. Роль «Просвіт» в національному русі Західної та Наддніпрянської України.
7. Політичні ідеї М. Драгоманова. «Культурницька» і «політична» течії в українському русі. Ідея національної єдності українців.
8. Утворення перших українських політичних організацій у Російській імперії: Братство тарасівців. Загальна українська безпартійна демократична організація.
9. Правовий зміст та наслідки селянської реформи 1861 р. в Наддніпрянській Україні.
10. Загальна характеристика результатів і наслідків ліберальних реформ в Росії.
11. Терористична діяльність українських народницьких організацій.
12. Зародження української моделі сільськогосподарської кооперації Наддніпрянської та Західної України.
13. Столипінська аграрна реформа.

14. Розвиток галузей промисловості та їх вплив на внутрішньо- та зовнішньо-торгівельні ринки Наддніпрянської України.
15. Суть «Українського питання» в межах міжнародно-правових доктрин другої половини XIX ст.
16. Створення політичних партій у західноукраїнських землях.
17. Особливості створення та формування ідейних засад українських політичних партій Наддніпрянської України.
18. Національно-визвольний рух в Україні під час революції 1905-1907 рр..
19. Український парламентський клуб у I Державній Думі.
20. Українська думська громада у II Державній Думі.
21. «Скандальна епоха в рутенській політиці»: виборчі програші українців.
22. Українські фракції в австрійському парламенті та галицькому сеймі.
23. Україна в геополітичних планах країн Антанти і Центральних держав.
24. Політика Російської імперії та Австро-Угорщини на українських землях у 1914–1917 рр.
25. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови еміграції з Наддніпрянщини та Західної України
26. Переселення українців до Сибіру, Далекого Сходу і Середньої Азії. Українська діаспора в російській імперії.
27. Переселенський рух із західноукраїнських земель (кінець XIX – початку XX ст.): масштаби, основні напрями, характерні особливості.
28. Боротьба за український університет у Львові.
29. Виборча система в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст.
30. Греко-католицька церква та національний рух на початку XX ст. Андрей Шептицький.

ЗРАЗОК МКР З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧ. ХХ ст.)

Варіант 1.

Завдання І.

1. Висвітліть вплив Кримської війни на долю кримських татар та їх наймасовіша вимушена еміграція (1853–1883 рр.).
2. Визначте правовий зміст та наслідки селянської реформи 1861 р. в Наддніпрянській Україні.
3. Українські ресурси Кримської війни. Внесок населення українських губерній у економічне забезпечення російської армії.

Завдання ІІ.

Що Ви знаєте про Михайла Павлика ?

Дайте визначення поняттю «Нова ера».

Завдання ІІІ. (правильну відповідь підкресліть)

1. Які зміни в соціально-економічній сфері Наддніпрянської України відбулися під впливом реформ 1860 – 1870-х років у Російській імперії?
 1. *Формування високого рівня концентрації виробництва.*
 2. *Завершення промислового перевороту.*
 3. *Витіснення іноземного капіталу національним.*
 4. *Формування ринку вільнонайманої праці.*
 5. *Подолання селянського малоземелля та безземелля.*
 6. *Зникнення традиційного класу феодального суспільства – дворянства.*

А 1, 4, 5

Б 2, 3, 6

В 1, 2, 4

Г 3, 5, 6

2. Поява Емського указу (1876 р.) імператора Олександра ІІ пов'язана з
А *активізацією діяльності об'єднань української інтелігенції – громад.*

Б участю українців у польському національно-визвольному повстанні.

В викриттям владою учасників Кирило-Мефодіївського братства.

Г виданням українського альманаху «Русалка Дністровая».

3. Установіть відповідність між прізвищами діячів культури і сферами їхньої діяльності:

А. М. Драгоманов

Б. О. Потебня

В. М. Міхновський

Г. М. Кибальчич

1. Український громадсько-політичний діяч, засновник і перший ідеолог українського націоналізму і державної незалежності;

2. Визначний український винахідник, учасник організації «народна воля», У тюрмі розробив проект літального апарату для польотів у космос;

3. Засновник філологічної школи, мовознавець, фольклорист, етнограф;

4. Соціолог-публіцист, історик, літературний критик і фольклорист;

ТЕРМІНИ ДЛЯ СПІВБЕСІДИ

1. Автономізм
2. Комунітаризм
3. «Нова ера»
4. Старорусинство
5. Народовці
6. Народники
7. Радикали
8. Москвофільство
9. Хлопоманство
10. Балагульство
11. Слов'янофільство
12. «Бахівська реакція»
13. Громадівський рух
14. Емський указ
15. Валуєвський циркуляр
16. Ліберальні реформи
17. Промисловий переворот
18. Капіталізація промисловості
19. Монополізація
20. РУРП
21. УНДП
22. УСДП
23. РУП
24. УРП
25. УДП
26. ТУП
27. УСДРП
28. Український парламентський клуб
29. Українська думська громада
30. «Столипінська реакція»

ТЕМАТИКА ДЛЯ ЕСЕ (ІНДЗ)

1. Створення політичних партій у західноукраїнських землях.
2. Особливості створення та формування ідейних засад українських політичних партій Наддніпрянської України.
3. Національно-визвольний рух в Україні під час революції 1905-1907 рр..
4. Парламентська діяльність українців у I та II Державній Думі.
5. «Скандальна епоха в рутенській політиці»: виборчі програші українців.
6. Українські фракції в австрійському парламенті та галицькому сеймі.
7. Україна в геополітичних планах країн Антанти і Центральних держав.
8. Політика Російської імперії та Австро-Угорщини на українських землях у 1914–1917 рр.
9. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови еміграції з Наддніпрянщини та Західної України
10. Переселення українців до Сибіру, Далекого Сходу і Середньої Азії. Українська діаспора в російській імперії.
11. Переселенський рух із західноукраїнських земель (кінець XIX – початку XX ст.): масштаби, основні напрями, характерні особливості.
12. Сільське господарство на українських землях у другій половині XIX ст.
13. Розвиток та індустріалізація промисловості України в другій половині XIX ст.
14. Український чинник у системі політичних інтересів Відня, Берліна та Варшави у другій половині XIX – на початку XX ст.
15. Третя (політична) фаза українського націєтворення. Основні концепції майбутньої Української держави.
16. Парламентська діяльність населення західноукраїнських земель в Австро-Угорській імперії.
17. Структура народонаселення: титульний народ і національні меншини України.

18. Роль Громад в суспільно-політичному житті України.
19. «Просвіта» в суспільно-політичному житті України.
20. Спортивно-фізкультурні організації Західної України.
21. Посилення національного гніту в Наддніпрянській Україні у 1904-1914 роках.
22. Розвиток культури в другій половині XIX ст.
23. Національний рух на західноукраїнських землях у роки Першої світової війни.
24. Реакція імперської влади Росії на розвиток українського руху.
25. Наукове товариство імені Шевченка. Михайло Грушевський.
26. Боротьба за український університет у Львові.
27. Висвітліть суть та значення політики «Нової ери».
28. Діяльність Південно-західного відділу російського географічного товариства.
29. Польське повстання 1863-1864 рр.
30. Зміни в соціальному складі населення України у другій половині XIX ст.
31. Національне відродження Кримськотатарського народу.
32. Розвиток освіти та науки в Україні в другій половині XIX ст.
33. Українська література другої половини XIX – початку XX ст.
34. Театральне та музичне мистецтво другої половини XIX – початку XX ст.
35. Образотворче мистецтво та архітектура другої половини XIX – початку XX ст.
36. Українські підприємці-благодійники другої половини XIX – початку XX ст.
37. Промисловий розвиток. Утворення монополістичних об'єднань.
38. Розвиток сільського господарства Наддніпрянської України на початку XX ст.
39. Розвиток сільського господарства Західної України на початку XX ст.
40. Рух за реформу виборчої системи Австро-Угорщини.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИДІВ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ

Система оцінювання у шостому семестрі, де формою підсумкового контролю є екзамен, передбачає активну роботу здобувачів вищої освіти впродовж семестру та отримання ними оцінки за семінарські заняття, модульну контрольну роботу, самостійну роботу, екзамен, сума яких складає підсумкову рейтингову оцінку.

Навчальний курс у шостому семестрі оцінюється в 100 балів. В поточне оцінювання включається: семінарські заняття – 20 балів, модульна контрольна робота – 30 балів, самостійна робота – 5 балів, індивідуально-дослідні завдання – 5 балів. На екзамені максимальна оцінка – 40 балів.

Поточний і модульний контроль (60 балів)				Екзамен	Сума
Змістовий модуль (20 балів)	МКР	ІНДЗ	Самостійна робота	40	100
Аудиторна робота					
20					
	30	5	5		

Поточний контроль. Максимальний бал оцінки поточної успішності здобувачів вищої освіти на кожному навчальному занятті – 12.

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	2	Здобувач вищої освіти недостатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику та в інших джерелах інформації відповідь. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати навчальний матеріал на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності процесів і явищ; робить спроби виконання репродуктивних вправ і завдань; за допомогою викладача виконує прості завдання і задачі (за готовим алгоритмом). Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
Середній (репродуктивний)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями з курсу, здатний виконати методичні завдання й педагогічні задачі за зразком; орієнтується в методичних термінах, поняттях і визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу з дисципліни викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	5	Здобувач вищої освіти розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником та іншими джерелами інформації, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; виконує прості завдання й задачі за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу з курсу, може поверхнево аналізувати ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими поняттями та категоріями, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання; вміє самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; складати таблиці, схеми та ін. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	8	Знання здобувача вищої освіти досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал; уміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак із окремими неточностями; вміє самостійно працювати, обґрунтувати положення, має достатній рівень сформованих умінь і навичок. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом з курсу, вміє аналізувати й систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття й категорії; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання та задачі; має сформовані типові методичні навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
Високий (творчо-професійний)	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний самостійно вивчити матеріал; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Академічна доброчесність. Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел списування, втручання в роботу інших студентів становлять, але не обмежують приклади можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її не зарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману. URL: <https://integrity.kpnu.edu.ua/>

Неформальна та/або інформальна освіта. Визнання К-ПНУ ім. І. Огієнка результатів навчання, здобутих шляхом формальної або інформальної освіти регламентовано «Порядок визнання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти (нова редакція)». URL: <https://drive.google.com/file/d/19GCSM3yK496gs8RQJp0mO9FjUJumB4T/view>

У випадку, якщо здобувач освіти отримав знання у неформальній та інформальній освіті, зарахування результатів навчання здійснюється згідно Порядку визнання результатів навчання здобувачів вищої освіти, отриманих шляхом здобуття неформальної/інформальної освіти в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, зокрема, якщо їх тематика відповідає змісту навчальної дисципліни (окремій темі або змістовому модулю).

В неформальній освіті:

- закінчення професійних курсів, семінарів або тренінгів, тематика яких відповідає змісту навчальної дисципліни (окремій темі або змістовому модулю);
- підготовка конкурсної наукової роботи;
- призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;
- призове місце на Всеукраїнській студентській олімпіаді.

В інформальній освіті:

- наявність наукової публікації;

Критерії оцінювання самостійної роботи та ІНДЗ

Самостійна робота та ІНДЗ здобувачів вищої освіти оцінюються максимально по 5 балів, мінімально допустима кількість балів – 3

5 балів – виставляється, якщо при відповіді здобувач вищої освіти виявив всебічні, систематизовані, глибокі знання програмного матеріалу, уміння вільно виконувати завдання, передбачені програмою, знання основної і додаткової літератури, на рівні творчого використання.

4 бали – виставляється, якщо здобувач вищої освіти виявив повне знання програмного матеріалу, успішне виконання завдань і засвоєння основної літератури, передбаченої програмою на рівні аналогічного відтворення.

3 бали – виставляється, якщо здобувач вищої освіти виявив знання основного програмного матеріалу в об'ємі, що необхідний для подальшого навчання і роботи, здатність впоратися з виконанням завдань, передбачених програмою на рівні репродуктивного відтворення.

Здобувач вищої освіти може отримати максимальний бал за участь у науково-практичних форумах та інших заходах, що передбачені Положенням університету про неформальну освіту (за наявності сертифікату про участь).

Критерії оцінювання МКР

Модульна контрольна робота з курсу “Історія України” передбачає виконання завдань трьох рівнів теоретичного та практичного характеру, складених відповідно до робочої програми курсу.

Перший рівень складають три поширених питання для перевірки знань фактичного матеріалу. Кожне із цих питань пропонується оцінювати від одного до шести балів, в залежності від ступеня висвітлення питання.

Другий рівень включає в себе три завдання і передбачає оцінювання знання термінології та персоналій. Студентам пропонується детермінувати по одному терміну чи поняттю та висвітлити інформацію про задану персоналію. В залежності від відповіді студента пропонуються оцінки від одного до трьох балів включно за виконання кожного пункту даного завдання.

Третій рівень складається з трьох тестових запитань чи тверджень, за кожне з яких, в разі правильної відповіді, студент отримує по два бали.

Загальна оцінка складається з суми набраних балів за кожну відповідь. Таким чином, в сумі, за виконання всіх завдань, здобувач вищої освіти може отримати максимально тридцять балів за модульну контрольну роботу. Робота вважається виконаною якщо вона оцінена у вісімнадцять і вище балів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

Основна література

1. Аркуша О., Кондратюк К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудрого]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2016. 408 с.: іл.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8-те вид, переробл., доповн. Київ: Академія, 2021, 640 с.
3. Вол Б. Д., Малик Я. Й., Савинець В. А. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.). Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. 112 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с.
5. Гуржій О., Реєнт О., Шапошнікова Н. Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України. 2018. 365 с.
6. Кузнець Т. В. Історія України XIX століття: навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2010. 334 с.
7. Магочій П-Р. Україна. Історія її земель та народів / [пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; наук. ред. С. Біленький; ред. Л. Ільченко. вид. 2-ге, доп.]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2017. XXII, 812 с.
8. Магочій П. Р. Історія України / Авторизов. пер. з англ. Е. Гийдела і С. Грачової. Київ, 2007. С. 317–330 (Розділ 29. Український національний рух у Наддніпрянській Україні після доби реформ), 349–357 (Розділ 32. Революція 1848 року), 374–391 (Розділ 34. Український національний рух в Австро-Угорщині, 1848–1914 роки).
9. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX століття) / [гол. ред. Р. Стасюк]. Київ: Вид-во «Арій», 2016. 320 с.
10. Чуткий А. І. Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху другого утвердження капіталізму: монографія. Ніжин: Лисенко М. М., 2024. 615 с.
11. Федьков О. Політичні партії в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 134 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6924?show=full>

Допоміжна література

12. Аркуша О., Мудрий М. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 231-268.
13. Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – початку XX століть / за ред. В. Ададурова; Український католицький університет. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 152 с. (Видання Кафедри світової історії нового і новітнього часу УКУ. Ч. 1).
14. Баран А. В. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 229 с.
15. Бикова Т. Б. Кримські татари в імперській Росії: витіснення з батьківщини. *Український історичний журнал*. 2017. № 4. С. 47-67.
16. Верменич Я. В. Територіальна ідентичність українського пограниччя: історичні витоки та геополітичні впливи / [відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2019. 367 с.
17. Волковинський В. М., Реєнт О. П. Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни). Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 211 с.
18. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.
19. Гирич І. Сіячі. Українські інтелектуали, які пробудили ідею незалежності. Київ: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2023. 416 с.
20. Глушковецький А. Л. Суспільно-політична боротьба в Подільській губернії під час виборів до IV Державної Думи Російської імперії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смолія. С. 286-298.
<https://drive.google.com/file/d/1EBrqHmJl7wpxcJESVNQvrAP3VB7JHxsP/view>
21. Глушковецький А. Л. Трансформація державно-правової системи Російської імперії в 1905-1917 рр. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 517-531. (У співавторстві)
<https://drive.google.com/file/d/1-foOWHSXRq1QOxtj5fKeP3i0xXaGmz8u/view>
22. Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4(43). С. 45–53.
23. Гончарук Т. З історії виборчого руху галицьких українців на рубежі XIX – XX ст. *Нова політика*. 1998. № 1. С. 26–34.
24. Грицак Я. «Яких-то князів були столиці в Києві?..»: до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки. *Україна модерна* (Львів). 2001. Число 6. С. 77–95.

25. Дмитрушко В. М., Коцур А. П. Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р.: історіографія: монографія. Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2009. 243 с.
26. Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. Київ, 1991. («Пам'ятки історичної думки України»).
27. Дубінський В. А., Федьков О. М. Участь Української соціал-демократичної спілки в роботі загальноімперських з'їздів і конференцій РСДРП у 1905–1907 рр. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. № 2. 2021 (54). С. 45–55.
28. Дубінський В. А. Аграрна програма Української радикальної партії Наддніпрянщини початку XX ст.: внесок Б. Грінченка у розробку. *Наукові праці К-ПНУ імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів [Електронне видання]. Кам'янець-Подільський, 2023. Вип. 22. С. 25-27.
29. Єсельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. Київ: КІС, 2010. 272 с.
30. Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності / відп. ред. П. С. Сохань. Київ: Наукова думка, 1993. 246 с.
31. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б., Стецюк В. Б. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: іст. нариси. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. Вип. 2. 452 с.
32. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський: іст.-краєзн. нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2001. 120 с.
33. Задорожнюк А. Б. Промисловий потенціал Подільської губернії у другій половині XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки* / [редкол.: В. Магась (гол.), В. Степанков (відп. ред.), В. Смолій та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Т. 32: До 30-річчя проголошення державної незалежності України. С. 131-148. URL: <https://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>
34. Задорожнюк А. Б. Становлення цензури та авторського права на фотографічні твори у Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2023. № 11(17) 2023. С. 1162-1172. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7389>
35. Задорожнюк А. Б. Розвиток кінематографа та діяльність кінотеатрів у Кам'янці-Подільському на початку XX ст.: за матеріалами газети «Подільнин» (1910-1911 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Т. 41. С. 60-70. URL: <https://drive.google.com/file/d/1QddIRf3KgDpCAttYdckPZGyQ30FJOmaV/view>
36. Земський Ю. С. Соціальний проект для України за світоглядними переконаннями українофілів середини XIX ст. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 21–40.

37. Іванова Л. Г. Українська суспільно-політична думка XVIII – XIX ст.: напрямки, форми, тенденції. Наукові розвідки. Київ: Вид-во Київського нац. педуніверситету ім. М. П. Драгоманова, 2011. 341 с.
38. Історія Криму та кримськотатарського народу: навчальний посібник / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. Київ: «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. 200 с.
39. Камеристий-Брайтенбюхер Р. Цар і українська література. Хто 150 років тому переконав Александра II підписати Емський указ і чому монарх зробив це за кордоном. NV. 05 червня 2026. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/emskiy-ukaz-hto-i-chomu-perekonav-carya-zaboroniti-ukrajinsku-movu-150-rokiv-tomu-50611920.html>
40. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / перекл. з англ. С. Грачової та ін.; наук. ред. Т. Курила та ін.; післямова В. Кравченка. Київ: Критика. 2004. 355 с.
41. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. XIX століття. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 169-193.
42. Криськов А. А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: монографія. Тернопіль: Астон, 2014. 324 с.
43. Крижановська О. О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.). Київ: Аквілон–Прес, 1998. 134 с.
44. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці: "Прут" 2000, 488 с.
45. Наддніпрянська минувшина XVIII – XX століття. Черкаси: Вертиль, видавець Кандич С. Г., 2018. 300 с.
46. Кіян О. Історіософія Володимира Антоновича. *Київська старовина*. 2006. № 3, березень-квітень. С. 61–75.
47. Кульчицький В. Вплив російської революції на реформу виборчого права в Австро-Угорщині. *50 років першої російської революції*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. С. 308-318.
48. Кураєв О. О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843-1914). *Український історичний журнал*. 2006. № 1. С. 43-61.
49. Куций І. Слов'янофільство як ідейно-світоглядне джерело слов'янської цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів XIX ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2014. Випуск 63. С. 37–50.
50. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. Тернопіль: Джура, 2006. 220 с.
51. Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2-х томах* / відп. ред. Ф. Сисин; упорядн. Я. Грицак. Київ, 1994. Т. 1. С. 451–470.
52. Литвин В. М. Історія України (у 3-х томах) Т. 2. Кінець XVIII – початок XX ст. Київ: Алтернативи, 2005. 760 с.
53. Лозинський А. Ф. Україна в геополітичних планах Німеччини та Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни. *Україна-Європа-Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*: міжнар. зб. наук. праць. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 18.

54. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка. *Київська старовина*: науковий історико-філологічний журнал (Київ). 2000. № 1, січень–лютий. С. 62–72; № 2, березень–квітень. С. 18–32; № 3, травень–червень. С. 38–80.
55. Макаруч С. Галицьке москвофільство в к. XIX – на поч. XX ст. *Іст. дослідження. Вітчизняна історія*: Респуб. міжвід. зб. наук. праць. Київ: Наук. Думка, 1990. Вип. 16. С. 101–107.
56. Маґочій П. Р. Мовне питання як фактор національного руху. Галичина (історичні есе). Львів, 1994. С. 131–155.
57. Меджецький В. Селяни у націотворчих процесах Центральної і Східної Європи у другій половині XIX – на початку XX століття. *Україна модерна*. 2001. Число 6. С. 59–76.
58. Мошенський С. З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London: Xlibris. 2014. 453 с.
59. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2002. Вип. 37/1. С. 465–500.
60. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 115–147.
61. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Літературознавчі студії». Вип. 11/12. Київ, 2007. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія; Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша.
62. Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. / упоряд. та вступ С. В. Громенко. Київ: К.І.С., 2016, 315 с.
63. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. 436 с.
64. Олійник С. В. Галицький фактор у боротьбі Російської імперії з польськими повстаннями XIX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Т. 29: До 70-річчя від дня народження акад. Валерія Смоля. С. 195–202. URL: <https://drive.google.com/file/d/1IpXYt9qH4glxIPmIOVVRyO48Auxl0ViV/view>
65. Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в Австро-Угорській імперії. *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. Вип. 6. С. 74–84.
66. Плекан Ю. Ставлення польських політичних угруповань до польсько-української угоди в Галичині на початку XX ст. *Наук. записки. Іст. Науки*: зб. наук. статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2002. С. 56–60.
67. Повсякденне життя галичан у XIX – на початку XX століття / упоряд. М. Литвин; авт. кол.: М. Литвин, Р. Радович, В. Сивак, Р. Тарнавський, А. Зюбровський, У. Мовна, В. Конопка, О. Дрогобицька, А. Кривенко, Н. Тихолоз, В. Талайчук, А. Бараниця, З. Болтарович, Л. Хахула. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.

68. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. *Грушевський М. Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ, 1991. Т. 1. С. XL–LXXIII.
69. Проект "Україна". Австрійська Галичина / авт.-упоряд. М. Р. Литвин; гол. ред. О. А. Красовицький. Харків: Фоліо, 2016. 410 с.
70. Пінчук Ю. А. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самосвідомлення української нації / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2009. 306 с.
71. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Історія* (Івано-Франківськ). 2007. Вип. XII–XIII. С. 3–14; 2008. Вип. XIV. С. 3–17.
72. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. Кн. 1 / [НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2021. 846 с.
73. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. Кн. 2 / [НАН України. Інститут історії України]. Київ: Ін-т історії України, 2021. 818 с.
74. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст. на сторінках "Українського історичного журналу". *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2017. Вип. 27. С. 228. URL: https://resource.history.org.ua/publ/Piu19-20_2017_27_17
75. Сарбей В. Г. Микола Зібер у контексті своєї і нинішньої епохи. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 79–91.
76. Сидорук С. А. Перехід від рекрутської до загальної військової повинності в Правобережній Україні: регіональний аспект. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2019. Вип. 12. С. 163–170. URL: <https://drive.google.com/file/d/1EpQUKUgaazQ7DxbyKHhQr7exlwYm0LM8/view>
77. Сидорук С. А. Поселення колишніх військовослужбовців у сільських громадах Правобережної України після реформи 1861 року. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2024. Т. 43. С. 300–308. URL: <https://drive.google.com/file/d/1M12esYTTFASq86FgXEyvQQuDANwGiOO/view>
78. Сидорук С. А., Олійник Д. С. Еволюція житлово-господарського комплексу подільського села середини XIX – другої половини XX століття. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 13: Присвячений 75-річчю від дня народження професора Л. В. Баженова. С. 244–452.
79. Снайдер Т. Перетворення націй. Київ: Дух і Літера, 2012. 624 с.
80. Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.

81. Середа О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 199–214.
82. Середюк В. Ю. Еволюція «українського питання» в другій половині XIX ст. *Юридична наука*. № 3(105)/2020. С. 103-109. URL: <https://surl.it/awsxxe>
83. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.). Кам'янець-Подільський: Вид. ФОП Зволейко Д. Г., 2016. 612 с.
84. Скрипник А. Ю. Дислокація Російських військ на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2012. 20. С. 229-235. URL: https://resource.history.org.ua/publ/xix_2012_20_229
85. Скрипник А. Ю. Державні установи Подільської губернії 1793–1914 рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С., 2012. 228 с.
86. Стецюк В., Філінюк А. Російська армія у Правобережній Україні: специфіка соціального та політико-ідеологічного впливу на дітей і молодь наприкінці XVIII – на початку XX ст. *Universum Historiae et Archeologiae. Універсум історії та археології*. Дніпро, 2020. № 2. С. 34–46. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_61420cdda5e7f.pdf
87. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. 135 с.
88. Терещенко Ю. Довге XIX століття: спротив асиміляції. Київ: Темпора, 2022. 840 с.
89. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття. *Україна модерна*. 1999. Число 2–3 (за 1997–1998 рр.). С. 59–75.
90. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1994. Т. ССXXVIII: Праці Історично-філософської секції. С. 183–206.
91. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна..." / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2020. 432 с.
92. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків, 2016. 352 с.
93. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колективна монографія в трьох частинах. Ч. I / [відп. ред. док. іст. наук., проф. В. Г. Сарбей]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 366 с.
94. Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія / [за ред. чл.-кор. НАН України С. В. Віднянського]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 814 с.
95. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.

96. Філерська служба в Російській імперії: Документи та матеріали (друга половина XIX ст. – 1917 р.): / відп. ред. О. Н. Ярмиш, В. М. Чисніков; авт.-упоряд. В. М. Чисніков; упоряд. Т. О. Проценко, С. Г. Лаптев. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ: "МП Леся", 2010. 656 с.
97. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2010. 728 с.
98. Філінюк А. Г., Сидорук С. А. Рекрутська повинність у Правобережній Україні в 1794–1874 рр.: суспільно-політичний, соціально-становий і демографічний аспекти: сучасний дискурс: [монографія]. Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Кам'янець-Поділ. міська орг. Всеукр. т-ва "Знання". Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 413 с.
99. ФУНДАЦІЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: збірник документів / упорядкув., вступна стаття та коментарі В. Ададунова; наук. ред. І. Сковчиляс. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. 190 с.
100. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття / Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ: Вид-во. Європейського університету, 2011. 472 с.
101. Чисніков В. М. Сисна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880–1917 рр.): історико-правове дослідження. У 2 кн. Кн. II / наук. ред. Ярмиш О. Н. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків: Мачулін, 2014. 624 с.
102. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с.
103. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш, Х. Чушаак. Київ: Дух і Літера, 2013. 552 с.
104. Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / НАН України. Інститут історії України. Київ, 2008. 320 с.
105. Ясь О. Ідеалістичні та ірраціональні мотиви в науковій творчості Миколи Костомарова. *Україна модерна*. 2006. Число 10. С. 37–57.

Інформаційні ресурси електронні ресурси

- Центральний державний історичний архів України, м. Київ:
https://cdiak.archives.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Центральний державний історичний архів України, м. Львів:
https://tsdial.archives.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Державна архівна служба України:
https://archives.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com

- Електронний архів українського визвольного руху:
https://avr.org.ua/?utm_source=chatgpt.com

Електронні бібліотеки та репозитарії

- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського:
https://www.nbuv.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Електронна бібліотека «Культура України»:
https://elib.nlu.org.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України:
https://dspace.nbuv.gov.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Національний репозитарій академічних текстів:
https://nrat.ukrintei.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Google Scholar: https://scholar.google.com/?utm_source=chatgpt.com
- Academia.edu: https://www.academia.edu/?utm_source=chatgpt.com
- ResearchGate: https://www.researchgate.net/?utm_source=chatgpt.com

Цифрові колекції історичних документів та періодики

- Libraria – цифровий архів української періодики:
https://libraria.ua/?utm_source=chatgpt.com
- Internet Archive: <https://archive.org/>
- HathiTrust Digital Library: <https://www.hathitrust.org/>
- Europeana: https://www.europeana.eu/?utm_source=chatgpt.com
- Polona Digital Library: https://polona.pl/?utm_source=chatgpt.com

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання

ФІЛІНЮК Анатолій Григорович,

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

СИДОРУК Сергій Антонович,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Методичні рекомендації до семінарських занять і самостійної роботи
для здобувачів вищої освіти предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
за освітньо-професійною програмою Середня освіта
(Історія та правознавство)

Електронне видання

Підписано 12.07.2026. Гарнітура «Arial».
Об'єм даних 1,6 МБ. Обл.-вид. арк. 6,3. Зам. № 1271.

Видавець і виготовлювач – Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.